

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

**Qo'lyozma huquqida
UDK № 78.071.4**

RADJABOV AZAMAT

**MARKAZIY OSIYO PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA MUSIQA
ILMI VA MUSIQA SOZLARINING TUTGAN O'RNI**

5A111101– musiqa mutaxassisligi

**Pedagogika bo'yicha magistr darajasini
olish uchun yozilgan**

MAGISTRLIK DISSERTASIYASI

Ish ko'rib chiqildi va himoyaga
ruxsat berildi.

«Musika o'qitish metodikasi va
xalq cholg'u asboblari» mudiri
E.K.Djalilov_____

Ilmiy rahbar
dots.I. Qudratov_____

M.O'

Samarqand – 2012

**MAVZU: «MARKAZIY OSIYO PEDAGOGIK FIKR
TARAQQIYOTIDA MUSIQA ILMI VA MUSIQA
SOZLARINING TUTGAN O'RNID»**

R E J A

Kirish

I – BOB: Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi

1.1. Markaziy Osiyoda musiqa ilmiga asos solgan olim va mutafakkirlar ishlarining tahlili.

1.2. Sharq mutaffakkirlarining cholg'u sozlari rivoji va takomillashuviga qo'shgan hissalar

II – BOB: Musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari

2.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni shakl va usullari

2.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'quvchilar musiqa madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati

III - BOB: Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning pedagogik shart-sharoitlari

3.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari

3.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi yuzasidan amaliy tajribalar mohiyati

Ilova

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

MUNDARIJA

K i r i sh.....	5
I – BOB. Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi	
1.1. Markaziy Osiyoda musiqa ilmiga asos solgan olim va mutafakkirlar ishlarining tahlili.....	14
1.2. Sharq mutaffakkirlarining cholg'u sozlari rivoji va takomillashuviga qo'shgan hissalarlari	23
II – BOB. Musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari	
2.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmida musiqa sozlarining shakllari va ularning tovushqatorlari	35
2.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'quvchi yoshlarning musiqa madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati.....	47
III - BOB: Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning pedagogik shart-sharoitlari	
3.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari.....	56
3.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi yuzasidan amaliy tajribalar mohiyati.....	64
XULOSA.....	73
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	79

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi kunda kelajagimiz bunyodkorlari bo'lmish o'quvchilarni ma'naviy yetuk, aqliy barkamol, jismonan sog'lom, milliy, madaniy qadriyatlarga ongli munosabatda bo'ladigan, shuningdek, fan sirlarini chuqur egallagan har tomonlama bilimli insonlar qilib tarbiyalash jamiyatimizni rivojlantirishga qaratilgan barcha vazifalar ichida ustuvor ahamiyat kasb etib turibdi. Ta'limning barcha bo'g'inarida va fanlar yo'nalishlarida bo'lgani kabi o'quvchi-yoshlarni axloqiy, estetik, ma'naviy jihatdan yetuk va milliy g'oyalarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash hamda ularning badiiy tafakkurini o'stirishda umumta'lim maktablarida "musiqa madaniyati" fani o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi muhim o'rin egallaydi.

Bu jarayonda yosh avlod tarbiyachilari jamiyat rivojiga mos bilim, ko'nikma va malakalar sohibi bo'lishi muhimligini Prezidentimiz I.A.Karimov alohida ta'kidlaydi: "...Tarbiyachilarning o'ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. Mening fikrimcha ta'lim-tarbiya tizimini o'zgartirishdagi asosiy muammo ham mana shu yerda. O'qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak"¹. Demak, o'qituvchilarning kasbiy shakllanganligi va amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasi zimmasidagi vazifalarni bajarishga nisbatan mas'uliyat bilan ijodiy yondashishi hamda o'z ustida qunt bilan ishlashi asosida ta'minlanadi.

Buning uchun esa eng avvalo, ta'limning barcha bo'limlari uchun mutaxassis pedagog-murabbiylar tayyorlaydigan pedagogika oliy oquv yurtlarida har bir fan yo'nalishi bo'yicha ta'lim mazmunini takomillashtirib borish bo'lg'usi o'qituvchilarni o'z sohasi bo'yicha har tomonlama malakali kadrlar bo'lib yetishishlariga erishish lozim bo'ladi.

¹ Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent.: - O'zbekiston, 1997. 7-bet

Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan "musiqa madaniyati" fani o'qituvchilarini tayyorlashda o'quvchi yoshlarni madaniy, ma'naviy, mafkuraviy shakllangan, milliy o'zligi, tili, diniy e'tiqodi, qadriyatlari, an'ana va urf-odatlari va milliy musiqa merosimizga sodiq va ularga vorislik qila oladiga komil inson sifatida tarbiyalash kabi keng ko'lamli vazifalar oliy ta'limda ta'lim mazmunini uzluksiz takomillashtirishni talab qiladi. Musiqa o'qituvchilari kelgusida pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi, ya'ni musiqa san'atining bir paytda bir necha sohalaridan yetuk bilim, malakalarga ega bo'lishi lozimligi ularni kasbiy tayyorlash masuliyatini yanada oshiradi.

Shuning uchun ham bo'lajak musiqa oqituvchisi shaxsini kasbiy rivojlantirish va boyitish, nazariy va amaliy ijrochilikka yo'naltirish asosida uni o'z sohasining mohir mutaxassisi qilib yetishtirish hamda "Davlat ta'lim standartlari" talablari darajasida shakllantirish muammolari yotadi. Zero, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, ko'p jihatdan bo'lajak o'qituvchilarning nazariy va amaliy tayyorgarliklariga bog'liq. Bu esa musiqa oqituvchilari tayyorlashga ixtisoslashtirilgan ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilarni musiqaning nazariy va amaliy ijrochilik bilan bog'liq bir necha sohalaridan, jumladan kuylash, cholg'u asboblarida ijro etish, jamoaviy ijroni tashkil qilish va boshqarish, musiqa tarixi kabi sohalaridan yuqori malaka va tayyorgarlikka ega bo'lishligini taqozo etadi.

Bu o'rinda musiqa darslarining asosiy faoliyati bo'lmish o'zbek xalq cholg'ularida ijro etish faoliyatini tashkil qilish, boshqarish o'qituvchidan cholg'ushunoslik va xorshunoslik asoslari bilan birga "musiqa ilmi" boshqaruvi bo'yicha ham keng ko'lamli bilim va iqtidorga ega bo'lishini talab etadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilari faoliyatida «Markaziy Osiyo musiqa ilmi» «Cholg'ushunoslik» fani boyicha egallangan bilim va malakalar musiqa darslarida jamoaviy ijroni badiiy yuksak sifat va samaradorlik kasb etishini ta'minlaydi. Shuning uchun ham bo'lajak musiqa o'qituvchilarini Musiqiy ilm faoliyatiga tayyorlash o'ziga xos ilmiy, nazariy, uslubiy, amaliy jarayonni talab qiladiki,

uning pedagogik asoslarini ochib berish ushbu tizimni talab darajasida shakllantirishda o'z samarasini beradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Respublikamizda va hamdo'stlik respublikalarida musiqa pedagogikasiga oid ilmiy-tadqiqot ishlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalishda ko'plab muhim va ahamiyatga molik izlanishlar qilingan. Bunday ishlarning asosiy ko'pchiligida musiqiy asarlar, ularda ilgari surilgan g'oyalarning shaxs kamolotidagi o'rni, musiqiy asarlar, xalq musiqa merosi, qo'shiqlar, folklorlar va mumtoz musiqa yordamida estetik tarbiyalash masalalari tadqiq etilgan.

Bunday ishlar jumlasiga S.K.Annomuratova, R.Qodirov, H.Nurmatov, Q.Mamirov, D.Kamolova, N.Toliboyev, N.Qudratov, B.Karomatova kabi olimlarni ishlarini misol keltirish mumkin. D.Omonullayev, R.Tursunov, A.Nazarov, D.Jamolova, D.Soipovalarning tadqiqot ishlarida ozbek xalq musiqa san'atining badiiy-estetik ta'lim tarbiya doirasida o'rganilishini samaradorligini oshirish masalalari o'rganilgan. Bir qator psixologik, pedagogik va uslubiy ishlanmalarda (S.K. Annamuratova, M.Quronov, A.Hasanov, L.G.Koval) ta'lim nazariyasining ma'naviy-axloqiy, estetik jihatlari yoritilgan.

Xalq ta'limi tizimida o'quvchilarga musiqiy fanlarni o'qitish muammolari N.I.Voloshin, J.A.Sokolyevkaya, A.N.Ovsinyuk, A.F.Nazarov kabilar tomonidan izchil tadqiq etilgan. Markaziy Osiyoda pedagogik fikr hamda musiqa san'atiga oid va musiqiy sozlar to'g'risida ilmiy-tadqiqot va metodik ishlar asosan, rus pedagog-olimlari tomonidan amalga oshirilgan. Bunga va Mironov, V.Uspenskiy, Romanovskayalar hamda F.Karomatov va yana ko'plab olimlar ishlarini keltirish mumkin. Lekin bu ishlarda bo'lg'usi o'qituvchilarni musiqiy ilm ya'ni ta'lim faoliyatiga tayyorlash asosiy tadqiqot muammosi sifatida o'rganilmagan. Shunga asoslanib biz tadqiqotimiz mavzusini «**Markaziy Osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni**» - deb nomladik.

Tadqiqot maqsadi: «**Markaziy Osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni**» ni bo'lajak musiqa

o'qituvchilarini musiqiy ta'lim, musiqa savodxonligi faoliyatiga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlarini hamda ularni amalga oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish;

Tadqiqot vazifalari

1. Oliy ta'lim tizimida musiqa fanlari, cholg'u ijrochiligi, musiqa tarixi, xususan Musiqa metodikasi fani o'qitilish holatini o'rganish;
2. Musiqa san'ati, cholg'u sozlari va uning musiqa ta'limiga bog'liq masalalari o'rganilgan manbalarni tahlil qilish, umumlashtirish va zarur xulosalar chiqarish;
3. Soha mutaxassislari, pedagoglar bilan suhbatlar o'tkazish;
4. Musiqiy ta'lim bo'yicha zarur bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uslublarini aniqlash;
5. Oliy ta'lim tizimida musiqa ijodkorligi, musiqa metodikasi fanini o'qitishning o'quvchilarni kasbiy tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat mazmuni va metodik tizimini ishlab chiqish;
6. Bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini cholg'u sozlari va musiqiy pedagogik faoliyatiga tayyorlash yuzasidan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: Umum ta'lim maktablari hamda pedagogika oliy o'quv yurtlari "musiqiy talim" yo'nalishida "Musiqa o'qitish metodikasi" fani va o'rta maktab musiqa madaniyati darslari fanini o'qitishda maktab o'quvchilarini musiqiy pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni.

Tadqiqot predmeti: o'rta maktab musiqa madaniyati darslari fanini o'qitish jarayonida bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash mazmuni, shakl, metod va vositalari.

Tadqiqot metodlari: mavzuga oid ilmiy, uslubiy va pedagogik manbalarni o'rganish, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosalash, savol-javob, anketa-so'rovlar o'tkazish, tajriba-sinov ishlari olib borish va matematik statistika.

Himoyaga olib chiqiladigan asosiy holatlar:

- O'rta maktab yuqori sinf o'quvchilarini va bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlashning dolzarb pedagogik muammolari;
- Musiqa madaniyati darslarida fanni o'qitish jarayonida maktab o'quvchilarini musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish faoliyatiga tayyorlash mazmuni;
- O'rta maktab o'quvchilarini musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish faoliyatiga tayyorlash jarayonining ilmiy-amaliy asoslari (shakl, usul va vositalari);
- Maktab o'quvchilarida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish malakalarini pedagogik faoliyatga tayyorgarligini belgilovchi mezonlar;
- O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etishni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik tavsiyalar.

Tadqiqotning ilmiy farazi. Agarda:

- O'rta maktab yuqori sinf musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etishni o'qitilishi jarayonida o'quvchilarga Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan musiqashunos olim va fuzalolarning musiqiy ilm va tarbiya to'g'risidagi fikr-mulohazalarini musiqani sevuvchi o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy asoslansa;
- Musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish faoliyatiga tayyorlashning samarali ish shakli va usullari ishlab chiqilib, amaliyotga tadqiq etilsa;
 - Musiqa madaniyati darslari jarayonida o'quvchilarini musiqiy madaniyat faoliyatiga tayyorlashda o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan samarali foydalanilsa;

- Musiqa o'qitishning metodikasi fanidan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni oshirish asosida cholg'u ijrosini boshqarish, soz bilan ishlay olishga tayyorgarlik darajasi samarali bo'ladi, musiqiy talim jarayoni mazmuni boyitiladi.

Ishning ilmiy yangiligi:

1. O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish hamda musiqiy ta'limda ijrochilik fanini o'qitish amaliyoti, tajribalar o'rganildi, tahlil qilindi va umumlashtirildi;
2. Musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etishni shakllantirishda o'quvchilarini musiqiy tarbiya faoliyatiga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari yangicha usul, shakl, vositalar, yondashuvlar bilan boyitildi;
3. O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlariga va musiqiy sozlarda ijro etish malakalarini oshirishda yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish mazmuni, uning tashkiliy-texnologik jihatlari maxsus tadqiq etildi;
4. O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida musiqa mashg'ulotlari va musiqiy sozlarda ijro etish malakalarini rivojlantirishda, o'quvchilarga «Cholg'ushunoslik» fani o'qitilishi jarayoni samarali kechishiga xizmat qiluvchi uslubiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", Xalq ta'limi yo'nalishi musiqa ta'limi bo'yicha Davlat Ta'lim Standarti, o'rta maktab musiqa madaniyati darslari bo'yicha namunaviy fan dasturlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xalq ta'limiga oid farmonlari, ma'ruzalari, asarlari, Xalq ta'lim musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasiga oid me'yoriy, uslubiy hujjatlar, pedagogika, psixologiya, etika-estetikaga oid manbalar.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati.

Xalq ta'limi tizimida musiqa madaniyati darslarining o'qitilishi jarayonida maktab o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash yangicha ilmiy, nazariy yondashuvlar bilan boyitildi. O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida o'quvchilarini ijrochilik mahorati, bilim va malakalarini samarali shakllanishi darajasini belgilovchi mezonlar, tadqiqot muammosining ijobiy natijalarga erishishini kafolatlovchi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Ulardan O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida "musiqiy ta'lim" yo'nalishi o'quv rejasida mavjud "Musiqa madaniyati" fanini o'qitishda, ilmiy maqolalar, ma'ruzalar tayyorlash, Bitiruv malakaviy ishlari yozishda ijodiy foydalanish mumkin.

Ishning sinovdan o'tganligi. Tadqiqot ishining natijalari, mazmuni, ilmiy xulosalar Samarqand Davlat Universiteti professor o'qituvchilari va o'quvchilarining 2011-2012 o'quv yilida bo'lib o'tgan an'anaviy ilmiy-amaliy anjumanida o'qilgan ma'ruzalar, jurnal va to'plamlarda maqolalar va Samarqand Davlat Universiteti musiqa o'qitish metodikasi va xalq cholg'u asboblari kafedrasida ----- o'z aksini topgan.

Natijalarning e'lon qilinganligi. Tadqiqotning asosiy nazariy g'oyalari va amaliy natijalari asosida 3 ta ilmiy-uslubiy maqola 1 ta uslubiy ko'rsatma nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilmasi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uch bob, 6 ta paragraf, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati hamda ilovalardan iborat bo'lib, umumiy hajmi 65 – 70 sahifani tashkil etadi.

Dissertatsiyaning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, muammoning o'rganilganlik darajasi, obykti, predmeti, maqsadi, vazifalari, metodologik asosi, ilmiy farazi, ilmiy yangiligi, ilmiy-amaliy ahamiyati, himoyaga olib chiqiladigan asosiy holatlari asoslangan.

Ishning birinchi bobi "**Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi**" deb nomlanib, unda o'rta maktab yuqori sinf musiqa madaniyati darslari jarayonida o'quvchilarini ijrochilik faoliyatiga tayyorlashning nazariy muammolari

o'rganilgan, hozirgi vaqtda ushbu fanni o'qitilishidagi mavjud kamchiliklar ochib berilgan. Shu o'rinda musiqa madaniyati fani o'qitilishida o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash maqsad va vazifalari va musiqiy tarbiya bo'yicha har bir o'quvchi va o'qituvchi uchun egallash zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi ifodalangan.

Ishning ikkinchi bobi **“Musiqqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari”** deb nomlandi. Bunda o'rta maktab musiqa madaniyati darslarida yuqori sinfida o'quvchilarga musiqiy sozlarda ijro malakalari bo'yicha kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayonining pedagogik va metodik shart-sharoitlari hamda ish usul va shakllari, vositalari haqida fikr yuritildi.

Dissertatsiyaning uchinchi bobi **“Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning pedagogik shart-sharoitlari”** deb nomlanib, uning mazmunida qo'llanilgan ish uslublarini samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari, uning tashkiliy asoslari, maktab o'quvchilarini ijrochilik kasbiy mahoratini shakllantirishini aks ettiruvchi ko'rsatgichlari va mezonlari tahlil qilindi.

Ishning umumiy **xulosalar** qismida o'rta maktab musiqa madaniyati jarayonida irijorlik mashg'ulotlari amaliyotida o'quvchilarni musiqiy-kasbiy tayyorgarligini oshirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning mazmuni, bu boradagi ishlarni samarali tashkil etishning yangicha metodik tizimi va yanada takomillashtirish yuzasidan umumiy xulosalar chiqarildi va tavsiyalar bildirildi.

I – BOB: Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi

1.1. Markaziy Osiyoda musiqa ilmiga asos solgan olim va mutafakkirlar ishlarining tahlili

Musiqa ilmining amaliy va nazariy taraqqiyotida, xususan cholg'ularning ijrochiligida milliy musiqa cholg'ularining ham o'ziga xos o'rni bo'lib, cholg'ularning ijrochiligi musiqa asarlarini paydo bo'lishida, musiqa madaniyatining rivojlanishida, asrlar osha takomillashib, bizning davrimizgacha yetib kelishida asosiy omil hisoblanadi.

Musiqa cholg'ulari, cholg'ularning ijrochiligi har bir davrda musiqa ilmining amaliy va nazariy taraqqiyotiga asosiy manba hisoblanib, xalq cholg'ulari har bir millatning milliy musiqa ijrochiligiga mos ixtiro qilinadi. Musiqa cholg'ulari ijrosida esa har bir millatning musiqa ijrochiligiga xos milliy musiqiy sadolanish qoidalari, milliy musiqiy ijro tuzilmalari, ijrochilik maktablari, musiqiy holat, musiqiy asarlar, ijro bezaklari, mahorat va boshqa musiqa ijrochiligiga mansub masalalar namoyon bo'lib turadi. Chunki milliy musiqa cholg'ularida asosan ko'proq har bir xalqning milliy musiqa merosiga oid musiqiy asarlari ijro etiladi va shu bois xalq cholg'ulari deb ataladi.

Har bir millatning musiqa merosi, milliy musiqa cholg'ularining ijrolaridagi sadolanish bilan bir-biridan farq qiladi va ijro musiqiy asarlarni qaysi millatga mansubligidan darak beradi. Masalan: arab, fors, turk, hind, o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, turkman musiqasi va hokazo. Hosil qilingan musiqa sadolaridan biri "nag'ma" deb atalib, "nag'ma" ikki xil nomlangan. "Qavliy" bu tabiiy inson tovushidagi sadolar va "fe'liy" esa sun'iy deb sanalib, ya'ni musiqa cholg'ularidan chiqadigan musiqiy sadolar tushuniladi. (Is'hoq Radjabov. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent- 1963. 12.s.).

Musiqa cholg'ularining ko'plari qadimiy musiqa cholg'ulari hisoblansa, ba'zilari esa keyingi yillarda ixtiro qilingan musiqa cholg'ularidir. Albatta dastlabki yaratilgan musiqa cholg'ulari oddiy, sodda ya'ni dastlabki musiqiy

sadolar hosil qilinishining boshlanishi bo'lgan. Musiqa cholg'ularining yaratilish tarixi necha ming yilliklarga borib taqaladi. Bizning eramizda insho qilingan ba'zi bir musiqiy risolalardagi ma'lumotlardan birida go'yo dastlabki musiqqa cholg'usi Fishog'urs (Pifagor) hakim tomonidan ixtiro qilingan deyiladi. (I. Radjabov. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent 1963. 17.s.)

Cholg'u ijrochiligi yildan-yilga boyib, takomillashib, rivojlanib bormoqda. Keyingi yillarda cholg'u ijrochiligiga alohida e'tibor berilib, Boshlang'ich, Markaziyva Oliy musiqqa dargohlarida "Cholg'u ijrochiligi" bo'limlari faoliyat ko'rsatib, barcha milliy musiqqa cholg'ularining ijrolari o'rganilmoqda. Musiqqa cholg'ulari uzoq yillardan buyon turlicha nomlanib kelinmoqda. O'zbekistonda "Xalq cholg'u asboblari", arab tilida "Oloti musiqiy", fors tilida "Sozhoyi milliyi musiqiy", "Oloti musiqiy", "Asbobhoi xalqiy", rus tilida "Музыкальные инструменты". lotin tilida "Miyuzikal instruments" va hokazo. Xalq cholg'ulari to'g'risida ko'pgina musiqiy risolalar, ilmiy risola va maqolalar, darslik va o'quv qo'llanmalari insho etildi. O'zbekistonda hozirgi kunda "Xalq cholg'u asboblari" o'rniga "Xalq cholg'ulari" bilan bir qatorda, "Milliy musiqqa cholg'ulari" atamalari qo'llanilmoqda.

MUSIQA ILMIDA CHOLG'ULAR

Musiqa ilmining tarixi juda qadim-qadimlargacha borib taqaladi. Lekin bizning eramizdan avvalgi musiqiy ma'lumotlar bizgacha yetib kelmagan. Faqat keyingi yillarda olimlarning qidiruvlari natijasida yer ostidan va joylardan topilgan uy ro'zg'or buyumlaridagi musiqqa cholg'ularining va ijrochilarning tasvirlari aks ettirilgan suratlar va boshqa ma'lumotlarga tayanib, musiqqa ilmining juda qadim tarixga ega ekanligini guvohi bo'lamiz. Masalan: "Avesto" asari 3000 yillik tarixga ega bo'lgan nodir asar hisoblanadi. Albatta o'sha davrlarda ham madaniyat, san'at xususan musiqqa ijrochiligi ham bo'lgan. Tarixchi Mas'udiyning "Muruj az-zahab" (Oltin vodi) kitobida qayd etilishicha Aleksandir Makidonskiy Istahar shahrini bosib olib, olimlarga "Avesto" dagi tibbiyot, falsafa va ilmi nujumga doir o'rinlarni tarjima qildirib, qolgan qismini yoqib yuborishni

buyurgan. Mas'udiyning ma'lumotiga ko'ra "Avesto" matni 12 ming oltin taxtaga yozilgan. (Tilab Mahmudov. Avesto haqida. Toshkent. 2000.6.s.).

Musiqqa ilmi qachon paydo bo'lgan? degan savolga jo'ngina qilib, odamzod yaratilgan lahzada deb javob berish mumkin. Rivoyatlarda aytilishicha Alloh Taolo Hazrati Odamni yaratib, uning vujudiga jonni kiritish jarayonida musiqqa sadolari arzu samoni to'ldirib turgan ekan. Musiqqa haqida gap ketganda "Jonbaxsh" sifatining qo'llanilishi ham shundan bo'lsa ajab emas". (Nafas Shodmonov. Temuriylar davrida musiqashunoslik. Toshkent. 1995. 3. s.).

Lekin musiqqa ilmining qachon paydo bo'lganligi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Musiqqa ilmi go'yo bir ilohiy kuch bo'lib, uning paydo bolishi haqida turli xil rivoyatlar mavjud. "Zuhro yulduzi xonanda-sozandalarning xomiysi hisoblangan. Cho'lpon yulduzi yoki Venera sayyorasi". (Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. IV. Toshkent 1985. 316.s.).

Bizning eramizda yashab ijod etgan ko'pgina allomalar fanning turli sohalarida ijod etish bilan birga musiqqa ilmiga ham alohida e'tibor berganlar. Masalan: Arestotel, Pifagor, Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Marog'iy, Xorazmshoh, Jomiy, Navoiy, Kavkabiy, Husayniy, Darvesh Ali Changiy, Komil Xorazmiy va boshqalar. IX asrlardan boshlab "Musiqqa" ilmiga va uning ijrochiligiga oid musiqiy asarlar paydo bo'la boshladi. Forobiyning "Kitobu-l-musiqiy al-kabir" (Musiqqaga oid katta kitob), X-XI asrlarda Abu Ali Ibn Sinoning "Kitobu-sh-shifo", "Donishnoma" kitoblaridagi maxsus boblar, Abdulqodir Marog'iyning "Maqosid-ul-alhon" ("Kuylar maqsadlari"), Urmaviyning "Risolutush-sharafiya", Qutbuddin Sheroziyning "Durratut-toj" musiqiy risolalari, Abdurahmon Jomiyning "Risolayi musiqiy" ("Musiqqa ilmi risolasi"), Kavkabiyning "Risolayi musiqiy" asari ya'ni "Risola dar bayoni duvozdah maqom" ("O'n ikki maqom bayoniga bag'ishlangan risola"), Husayniyning "Qonuni-ilmi va amaliyi musiqiy" ("Musiqqa ilmining amaliy va nazariy qonunlari"), Darvesh Ali Changiyning "Tuhfatu-s-surur" ("Shodlik tuhfas") asarlari shular jumlasidandir. Komil Xorazmiyning "Tanbur nota chizig'i" da esa maqomlar nota yozuvi berilgan. Yozilgan ilmiy asarlarda har bir mutafakkir olim o'zi yashab ijod etgan davridagi musiqiy hayotga doir musiqqa

ilmini amaliy va nazariy sohalariga tegishli musiqa cholgʻulari va ularning ixtirochilari, sozanda, xonanda, bastakor, musiqashunoslar toʻgʻrisidagi maʼlumotlar oʻz ifodasini topgan.

MARKAZIY OSIYO MUSIQA CHOLGʻULARI

X-XII asrlarda Markaziy Osiyoda musiqa sanʼati jumladan cholgʻu ijrochiligi ancha rivojlanib, oʻsha davrlarda juda koʻp musiqa cholgʻulari musiqa ijrochiligida keng qoʻllanilgan. Bu borada musiqashunos Darvesh Ali Changiy oʻzining musiqiy risolasida – chang, ud, nay, doyra musiqa cholgʻulari ayniqsa 5 va 6 qoʻsh torli “Ud” musiqa cholgʻusi haqida maʼlumot berib, bu musiqa cholgʻusining oʻsha davrdagi mavqeyini va musiqa ijrochiligidagi oʻrnini yuqori baholab, “Ud” barcha musiqa cholgʻularining podshohidir va “Rud” musiqa cholgʻusi ham kamon vositasida ijro etilganligi haqida maʼlumot beradi.

Maʼlumki IX-X asrlarda yashagan buyuk shoir Abu Abdullo Roʻdakiy oʻz zamonasida “Rud” va “Chang” musiqa cholgʻularining mohir ijrochisi boʻlgan. Oʻsha davrda yashagan Mahmud Qoshgʻariyning “Devoni lugʻatit turk” asari yaratilib, bu asarda bir qancha mehnat qoʻshiqlari, qahramonlik qoʻshiqlari, umuman juda koʻp turli xil qoʻshiqlar oʻz aksini topgan. X asrning buyuk allomasi musiqashunos olim Abu Nasr Forobiy (873-950) musiqa ilmiga katta eʼtibor berib, musiqa cholgʻularining ijrolari, musiqa nazariyasi, “Sharq nota tizimi”ni yaratish va ularni oʻsha davrdagi musiqa ijrochiligiga qoʻllanish masalalari, matematika fanini mukammal oʻrganish bilan birga, matematika fanining bir turi hisoblangan musiqa ilmini oʻrganish va uni targʻib etishga oʻzining buyuk hissasini qoʻshgan. Uning “Kitobu-l-musiqiy al kabir (“Musiqqa ilmiga oid katta kitob”)” asarida turlicha musiqa usullari (zarblari), musiqa cholgʻularidan ud, tanbur, nay, chang va turlicha musiqiy ovozlari haqida maʼlumot berilgan. (M.M. Xayrullayev. Forobiy. Toshkent. 1963. 176 s.) X asr ashula sanʼatiga doir maʼlumotlar Yusuf Xos Xojibning “Qutadgʻu bilig” asarida ham oʻz aksini topgan.

Oʻzbek adabiyotshunos olimi N. Mallayev qadimiy qoʻlyozmalardagi maʼlumotlarga tayanib X-XII asrlarda Markaziy Osiyoda musiqa cholgʻularidan –

tanbur, rubob, kus(qo‘sh) nag‘ora, qubuz, tabl, zurna, nay, chag‘ona, shaypur, surnay, karnay, arg‘unun, qonun kabi hamda zarbli va puflama musiqa cholg‘ulari musiqa ijrochiligida keng qo‘llanilganligi haqida, shuning bilan birga shu davrda “Rost”, “Xusravoniy”, ”Boda”, “Ushshoq”, “Zurafkand”, “Bo‘slik”, “Sipaxon”, “Navo”, “Basta”, “Tarona” va juda ko‘p musiqiy asarlar ijro etilganligi haqida ma‘lumot bergan. (N.M. Mallaev. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent 1965. 94 s).

Tibbiyot dunyosining allomasi Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ham musiqa ilmiga katta e‘tibor bergan. Ba‘zi musiqiy risolalarda zikr etilishicha Abu Ali Ibn Sino go‘yo Sulton Mahmud G‘aznaviy, Nosir Xusravlar bilan birgalikda “G‘ijjak” musiqa cholg‘usini ixtiro qilganligi haqida ma‘lumot berilgan (Askarali Radjabov. “Nag‘mai Niyogon”. Dushanbe. Adib. 1998. 194 s.) X asrda yashagan Muhammad Ibn Muso al Xorazmiy ham musiqa ilmiga katta e‘tibor bergan. Shunday qilib XII asrlarga kelib Foroboy va Ibn Sinolarning musiqa nazariyasi asosida Xorazmlik olim Ar-Roziy hamda Ash Sheroziy, Urmaviy, Amuliy va boshqa olimlar ham musiqa ilmi bilan shug‘ullanganlar.

XIV-XVI asrlarda asosan madaniyat va san‘at sohasida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Ulug‘bek davrida ayniqsa Movarounnahr madaniyati ancha yuksaldi. Ulug‘bek Samarqand va Hirotda mashhur buyuk allomalar, olimlar, yozuvchilar, san‘atkorlar doirasida xususan o‘sha davrda Sharqda mashhur Muhammad Xorazmiy, Qozizoda Rumi, G‘iyosiddin bin Mab‘udiy, Ali Qushchi va boshqalar bilan birga ijod qildi. Abdurauf Fitrat Ulig‘bek zamonasida Samarqandda yashab ijod etgan musiqa ilmining namoyondalari haqida ma‘lumotlar beradi. Samarqandlik Darvesh Ahmad Qonuniy, Sulton Ahmad Noiy musiqa risolasining muallifi Qorako‘llik Hisoriy, Xorazmlik Abu Vafo, musiqashunos Sohib Balxiy, Shahrisabzlik bastakor Abdul Baraka, Navoiyning muallimi mashhur sozanda Xo‘ja Yusuf Burxon, Navoiyning tog‘asi Muhammad G‘aribiylar va hokazolar. Mashhur musiqashunos Hofiz Darvesh Ali Changiy o‘zining “Tuhfat us-surur”(“Shodlik tuhfasini”) asarida Ulug‘bek ham musiqa ilmiga katta e‘tibor bergan deydi. (A.Fitrat. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Samarqand- Toshkent. 1927 yil 58 s.).

Umuman Alisher Navoiy Hirotda adabiyot, san'at va madaniyatni yuqori darajaga ko'tarilishiga o'z hissasini qo'shdi. Ayniqsa musiqa madaniyatining rivojida yangi kuylar, qo'shiqlar, musiqiy risolalar yozildi va bastakorlar, hofizlar yetishib chiqdi. Navoiyning iltimosiga binoan Abdurahmon Jomiy "Risolaiy musiqiy" asarini yozdi. Zaynylobiddin al Husayniy "Qonuni ilmi va amaliy musiqiy" ("Musiqa ilmining amaliy va nazariy qonunlari.") nomli musiqa risolasini yozib, uni Navoiyga bag'ishladi. Abdulqodir Marog'iyning "Maqosid ul alhon" risolasi yozildi. Navoiy o'zining "Majolisun-Nafois" asarida musiqa ilmi bilan ijod qilgan shoirlarni nomlarini tilga oladi. Abdulla Vafoiy Xorazmiy, Jomiyning jiyani movlono Muhammad hamda Xoja Abdullo musiqa sohasida ham ijod qilganligi, shu bilan birga Navoiy o'z zamonasining buyuk sozanda bastakori Xoja Yusuf Burxonni eslab, bu zot musiqa ilmi bo'yicha Navoiyning ustozlari ekanligi haqida ma'lumot beradi. (Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. Jild III. 1948y. 13-112 s.)

XIV va XV asrlarda ilm fan, madaniyat va san'at sohasida faqat Samarqand va Hirotda emas balki bu davrda Farg'ona, Toshkent, Buxoro, Kesh, Xiva kabi Movarounnahrning boshqa joylarida ham san'atning barcha sohalari kabi musiqa san'ati ham taraqqiy etdi. O'sha davrda Farg'ona hukmdori Umarshayx (Boburning otasi) o'z poytaxtiga ko'pgina madaniyat va san'at namoyondalarini to'plashga harakat qiladi. "Boburnoma" asarida Bobur osha davrdagi Andijon madaniyatining ravnaqi haqida gapirib, ushbu diyor musiqa namoyondalaridan Xo'ja Yusufni, Vosifiy esa Toshkentlik bastakor, sozanda shoh Husayn haqida ma'lumot beradi. (Boburnoma. Toshkent. 1958. 12.s.). Shunday qilib Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek xalqi XIV-XVI asarlarda ilm-fan, madaniyat, san'at, musiqa, naqqoshlik, xattotlik va boshqa sohada katta muvaffaqiyatlarga erishdi.

XV asr musiqa ilmi namoyondalaridan biri Najmiddin Kavkabi bo'lib, Darvesh Ali Changiyning hikoya qilishicha Kavkabi Hirotda tahsil ko'rgan bo'lib, uni Ubaydulloxon tomonidan Hirotdan Buxoroga olib kelinganligi va Kavkabi bu yerda o'zining musiqa maktabini yaratib, Xo'ja Muhammad, Rizo

Samarqandiy, Xo‘ja Hasan Nisoriy, Hasan Kavkabi, Boqi Jarroh kabi musiqashunoslarni tayyorlab, o‘zining musiqa sohasidagi buyuk musiqa risolasi “Risolaiy musiqiy” ya’niy “Risola dar bayoni duvozdah maqom” asarini yaratdi.

XVI asrga kelib, madaniyat, san’at jumladan musiqa san’ati ham tushkunlikka tushdi. Urushlar kuchayib ketdi. Natijada 1716 yilda Farg‘onada O‘zbeklar urug‘idan hisoblangan Shohruxbiy Qo‘qonni Buxorodan ajratib Qo‘qon xonligini barpo etdi. Keyinchalik Turkiston XVII asrlardan boshlab Buxoro, Qo‘qon, Xorazm xonligiga bo‘linib ketdi. Ma’lumki Markaziy Osiyo xalqlari juda ko‘p tarixiy voqeyalarni boshidan kechirib, har bir davrda barcha fanlar qatori musiqa ilmi ham goh rivojlanib, goh tushkunlikka uchrab musiqa cholg‘ulari ijrosi, sozanda va xonandalar, musiqashunoslar turli xil holatda yashab ijod etishdi. Yuqoridagi Markaziy Osiyo hududidagi mavjud musiqa cholg‘ulari turli xil jarayonlarni boshidan kechirib, ko‘pgina musiqa cholg‘ulari, urushlar jarayonida boshqa davlatlardan keltirilib, ba’zan boshqa xorijiy davlatlarga olib ketilib turli xil holatlarda musiqa ijrochiligida qo‘llanilgan. Umuman Markaziy Osiyo madaniyati butun Sharq madaniyati rivojiga katta hissa qo‘shdi. VII asrlardan boshlab Markaziy Osiyo musiqa san’ati shu darajada rivojlanganligidan ham tarixda Borbad Marvaziy nomli turkistonlik bastakor, hofiz, sozandaning nomi zikr etilgan. U VII asrlarda Faxlobod (Borbad) nomi bilan mashhur bo‘lib uni Eronga olib ketishgan. Faxlobod o‘zining musiqa maktabini yaratib, o‘n ikki maqomni ba’zi bir nusxalarini yaratilishiga asos solgan, yani Turkiston musiqasini Eronga tarqatgan. (“Ma’rif va madaniyat”) jurnali. Baku. 1923 y. N 8. 9 s.).

Har bir asr, davrda milliy musiqa ijrochiligida qandaydir musiqa cholg‘usi asosiy yetakchi o‘rin egallagan. Masalan: Sarq xalqlarida jumladan Markaziy Osiyoda VII asrlardan to XVIII asrlargacha musiqa ijrochiligida “O‘n ikki maqom” nomi bilan ataluvchi turkum asarlar ijro etilib, bunda “Ud” cholg‘usi asosiy hisoblangan bo‘lsa, XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlanishida Markaziy Osiyoning adabiyot, san’at va madaniyat rivojlangan shaharlaridan biri Buxoroda “On ikki maqom” turkumi o‘rniga “Shashmaqom” shakillanib, buning ijrosida esa “Tanbur” asosiy musiqa cholg‘usi bo‘lgan.

Markaziy Osiyo hududidagi - O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston davlatlarida turli-tuman musiqa cholg'ulari bo'lib, bu davlatlarda bir xil nom bilan ataluvchi lekin turli xil asarlarning ijrosiga mo'ljallangan musiqa cholg'ulari milliy musiqa ijrochiligida keng qo'llanilmoqda . Ular – Tanbur, dutor, doyra, rubob, surnay, karnay, g'ijjak, nog'ora, chang, qobuz va hokazo. Shu qatori ayrim viloyatlarning o'ziga xos musiqa cholg'ulari bo'lgan. Xorazmda- bulamon, garmon, tor, Buxoroda- Afg'on rubobi, Farg'ona viloyatida- qo'shnay, dutor musiqa cholg'ulari bor. Abdurauf Fitrat o'zining “O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi” asarida ma'lumot berishicha 1920 yillarda Buxoroda- tanbur, dutor, nay, qo'shnay, qobuz, doyra, rubob, nog'ora, karnay, sunray, do'mbra kabi musiqa cholg'ulari ijrochilikda qo'llanilgan. Hozirgi Tojikiston hududi to Afg'oniston chegarasigacha janubiy Buxoro deb atalgan. Undan tashqari juda ko'p xorijiy davlatlar bilan chegaradoshdir. Masalan: O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Afg'oniston hamda Xitoy, Hindiston, Pokiston kabi ko'p davlatlar bilan chegaradosh, ba'zilariga yaqin. Tojikistonning Tog'li Badaxshon Avtanom viloyatida Pomir rubobi, Badaxshon rubobi, blandzikom va Badaxshon tanburi, Badaxshon setori, Pomir nayi, qumri, do'mbra, jig'ak, gaf, labchang, panjtor, duvozdah tor (o'n ikki torli) va boshqa nom bilan ataluvchi musiqa cholg'ulari ijrochilikda qo'llanilmoqda. Tojikistonning Xo'jand, O'ratepa, Isfara, Konibodom kabi manzilgohlari Farg'ona vodiysi bilan chegaradosh bo'lib, musiqa ijrochiligi ham bir-biriga yaqin. Ko'lob, Qorategin, Darvoz, G'arm manzilgohlarida cholg'u va ashula yo'li ijrosiga xos musiqiy asarlar ijrolarida ko'proq dumbra, tablak, jig'ak (g'ijjak) kabi musiqa cholg'ulari qo'llaniladi. Ayniqsa Markaziy Osiyoning barcha hududlarida dutor, do'mbira, doyra, g'ijjak, nay ko'proq uchraydi. Hozirgi kunda Markaziy Osiyo hududida qadimiy musiqa cholg'ulari bilan bir qatorda ko'p ovozlilikka moslashtirilgan (rekonstruksiya) musiqa cholg'ulari mavjud. Markaziy Osiyoning yirik shaharlaridan Toshkent, Dushanbe, Olma Ota, Samarqand shaharlarida Markaziy Osiyo va Umumjahon miqyosidagi musiqiy anjumanlar o'tkazilib, milliy musiqa ijrochiligiga xos asarlar, jumladan milliy musiqa cholg'ularining ijrolari namoish etilmoqda.

1.2. Sharq mutaffakirlarining cholg'u sozlari rivoji va takomillashuviga qo'shgan hissalar

Kundalik hayotimizda, jamiyatimizning madaniyatini vujudga keltirishda, uning ma'naviy hayotida, davrimizga munosib har tomonlama barkamol badiiy didli, sog'lom fikrli yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda musiqa san'atining o'rni ahamiyatli bo'lib kelmoqda. Jumladan, mehnatkash xalq tomonidan yaratilgan kuy va qo'shiqlar kishi qalbini o'ziga rom qilib, asrlar osha xalq uchun ilhom manbai bo'lgan va insonlarga ma'naviy ozuqa berib kelgan.

Xalqimiz o'zlarining bebaho musiqa durdonalarini yaratgani uchun bu asarlar hozirgi milliy musiqamizga asos bo'lish bilan bir qatorda, doimo go'zallikka tashnalik sezgan inson qalbi to'ridan o'rin olib kelmoqda. Inson qalbi go'zallikka tashnalik sezish bilan bir vaqtda go'zallik muhitidan ozuqa oladi va shakllanadi.

“Musiq - bu san'at, san'at esa mo'jizadir. Yurak va miyaning shunday xilvat joylari borki, unga faqat san'at vositasidagina kirish mumkin” degan edi sharq mutafakkiri Abu Ali Ibn Sino.

San'at – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, insoniyat ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi, dunyoni ma'naviy anglashning maxsus turidir. San'atning turli ko'rinishlari voqelikni, undagi hodisa, narsa va holatlarni o'zlariga xos usullar yordamida aks ettiradi (Masalan, musiqa – tovushlar, ularning o'zaro bog'lanishi, uyg'unligi orqali). Lekin shu bilan birga, ular o'rtasida ma'lum umumiylik mavjud. Bu umumiylik shundan iboratki, ularning hammasida voqelik badiiy - obraz tarzda aks ettiriladi.

Milliy istiqlol mafkurasini yoshlar ongiga singdirish jarayonida san'at alohida o'rin tutadi. Shuningdek, san'at inson ma'naviy dunyoqarashini kengaytiruvchi, uni shaxs sifatida tarbiyalovshi vositalardan biridir. San'at insoniyatning ezgulik tomon harakati uchun zarur bo'lgan o'zaro muloqotlar vositasi bo'lib, turli qit'alar va davlatlarni o'zaro bog'laydi. San'at odamlarning

his - tuyg'ularini, tafakkurini mavhum tarzda emas, balki jonli badiiy qiyofalarda aks ettiradi, chunki u o'ziga xos his - tuyg'ular xazinasidir.

San'at asarlari yaratilishi ikki narsani, ya'ni badiiy obrazli tafakkur qilishni hamda uni amalda ifoda eta olish malakasini o'z ichiga oladi. San'at ilohiyotning tuhfası, ijodiy mehnat mahsulidir. Agar badiiy obrazli fikr yuritish voqelikni badiiy o'zlashtirish imkonini tug'dirgan bo'lsa, faqat ijodiy mehnatgina uning voqelikka aylanishiga asos bo'la oladi.

San'atning barcha turlari badiiy shaklga ega bo'lib, u ko'proq asar tuzilishi (kompozitsiyasi) bilan bog'liq. Asar tuzilishi tomoshabin yoki o'quvchi diqqat-e'tiborini g'oyaviy muddaoga qaratish imkonini beradi.

G'oya asar mazmunining asosini tashkil qiladi. Asarning g'oyaviyligi uning mazmundorligidan darak beradi. Shunday qilib, san'at asarlarining mazmuni badiiy g'oya, asar mavzusi, asar syujeti hamda san'atkor tomonidan baholangan hayot hodisalarining yig'indisini tashkil qiladi.

Bu san'at turi barcha davr daholari e'tiborini o'ziga jalb qilib keldi. Arastu: "Musıqa ko'ngilga axloqan muayyan ta'sir ko'rsatuvchi quvvatga ega. Musıqa shunday xislatga ega ekan, u yoshlarni tarbiyalash vositalari qatoriga qo'shilmog'i lozim", - deb ta'kidlaydi.

Boshqacha qilib aytganda "Musıqa kishi ruhining axloqiy tomoniga ma'lum darajada ta'sir etadi, bas shunday ekan, u yoshlarning tarbiyalaydigan predmetlardan biri bo'lib xizmat qilmog'i lozim", - degan edi. Jumladan bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Darhaqiqat, insonni estetik tarbiyalashda, uning estetik didini oshirishda musıqa tengsiz ahamiyat kasb etadi.

Musıqaning keng ta'sirchan tarbiyaviy imkoniyatini o'rta asr mutafakkirlari A. N. Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqalar yuqori baholashganlar va bu haqda maxsus asarlar ham bitganlar.

Abu Nasr Forobiyning (873-950) "Katta musıqa kitobi" ("Kitob al - musika al kabir"), Ibn Sinoning (980-1037) "Davolash kitobi" ("Kitob ush-shifo") qomusidagi "Musıqa haqida risola", Al-Xorazmiyning (X asr) "Bilimlar kaliti",

Safiuddin Urmaviyning (1216-1294) ”Oliyjanoblik haqida kitob“ yoki “Sharafiya kitobi”, Jomiyning (1414-1492) “Musiqqa haqida risola” kitoblarida musiqqa ijrochiligi va xalq cholg’ulari haqida muhim ma’lumotlar bayon etilgan.

Ibn Zaylining (1044-yilda vafot etgan) ”Musiqqa haqida to’liq kitob”i (“Kitob ul- kabi fil-musiqiy”) uning musiqqa ilmidagi yagona va bebaho kitobidir. U yangi usulni –musiqada ladlarni harflar bilan ifodalash usulini ishlab chiqdi.

Abduqodir Marog’iy (XV asr) Abduqodir Ibn-G’oyibiy (Marog’iy) Ozarbayjonning Marog’ shahrida tug’ilgan bo’lsada, hayotining ikkinchi yarmi Temur saroyida –Samarqandda o’tgan va Hirotda vafot etgan. ”Musiqqa ilmida ohanglar to’plami” (“Jami a-alxan fi-ilm al-musiqiy”) risolasida musiqqa haqida ta’limotni –kamoncha, yetti torli g’ijjak kabi bir turdagi musiqqa cholg’ulari borlligi haqidagi ma’lumotlar bilan boyitdi.

Qutbiddin ash - Sheroziy (1236-1310) eronlik musiqqa nazariyotchisi sifatida tanilgan bo’lib, o’z risolasida kamonchali tanbur haqida ibratli mulohazalar bildirgan hamda inson ovozi musiqqa asboblari ichida eng yoqimlisi deb hisoblangan. XVII asrda yashagan buxorolik musiqashunos Darvish Ali o’z risolasidagi tanbur, chang, qonun, barbot, chag’ona, ud, rud, rubob, qobuz, g’ijjak, shemane, ruxavza, kungura kabi musiqqa cholg’ulari haqida batafsil ma’lumot bergan.

Buyuk Sharq mutafakkirlarining merosi xalq cholg’ularini o’rganish sohasida ham tarixiy qimmatga ega. Abu Nasr Muhammad Forobiyning mashhur asari – “Musiqqa haqida katta kitob” (“Kitob al-musiqqa al-kabir”) ulkan ahamiyatga ega. O’rta asr olimi bu kitobida ikki xil musiqqa ijrochiligi: ohangni inson ovozi (qo’shiq san’ati) va cholg’ular vositalarida qayta tiklashga ajratadi. Forobiy mohir ijrochi sifatida musiqqa cholg’ularining jamiyat hayotidagi rolini o’rganishga ahamiyat beradi va u: ”...Jangu-jadallarda, raqslarda to’y - tomoshalarda, ko’ngil ochar bazmlarda hamda ishq - muhabbat qo’shiqlarini kuylashda chalinadigan o’ziga xos cholg’ular bor”, - deb yozgan edi.

Forobiynning yuqorida keltirilgan fikri cholg'ularning turli - tumanligi va ularning nafaqat saroy a'yonlari, balki shahar va qishloq aholisi hunrmandlari orasida, shuningdek musiqa madaniyatida yetakchi rol' o'ynaganligini tasdiqlaydi.

Kitobning ikkinchi qismi boshdan oxir o'sha davr musiqa cholg'ulariga bag'ishlangan. Unda lyutnya, tanbur, ud, nay, rubob, chang, shohruh, qonun va boshqa musiqa cholg'ulari izchil va batafsil ta'riflanadi. Forobiy torli – mizrobli lyutnyani o'sha davrda eng keng tarqalgan cholg'u hisoblagan. Lyutnya o'ziga xos mizrob (chertma) vositasida chalingan, dastasida esa ligatura (lada) lar joylashgan. IX-X asrlarda lyutnya arabcha ud nomini oladi. Bu cholg'u ko'pgina Sharq mamlakatlarida, Kavkaz orti xalqlari orasida hozirgi kungacha saqlanib kelinyapti. (Zamonaviy ud namunalari Toshkent Davlat Konservatoriyasining sohaviy – tajribaviy sinovhonasida mavjud.).

“Musiqa haqida katta kitob” da Forobiy yana bir cholg'u asbobi – tanburni ham ta'riflaydi. Olimning fikricha, tanbur (dilni tirnash) udga eng yaqin turadigan cholg'ulardan biridir. Tanburda torlar noxun yordamida chertiladi. Tanbur xuddi ud kabi keng tarqalgan va xalq sevgan cholg'udir. Tanburning ikki yoki uch lez tori bo'lgan. Uning ikki turi ma'lum: Xuroson va Bag'dod tanburlari. Bag'dod tanburining maqomlari kamroq (beshta), cholg'u dastasi kaltaroq bo'lgan. Xuroson tanburining maqomlari ko'p bo'lgan, dastasi cholg'u bo'g'zidan to dastaning yarmigacha oralig'ida pardalar joylashgan. Tanburning bu turi shu kungacha o'z shaklini yo'qotmay, musiqa ijrochiligi amaliyotida yakkanavoz hamda ansambl cholg'usi sifatida amaliyotda foydalanib kelinyapti.

Forobiy shuningdek nayni ham ta'riflaydi. U turli xil damli musiqa cholg'ularini ovoz hosil qilish printsipiga ko'ra naysimon guruhiga kiritadi, ya'ni nay quvurida havoning damli harakati orqali tovush hosil bo'ladi. Ulardan biri oddiy nay yoki bir yo'nalishda joylashgan ko'p teshikli nay. Bu turdagi bo'ylama naylar yoki turlicha ataluvchi naylar hozirgi kunda ham Sharq xalqlari orasida mavjud. Uni v'yetnamliklar “sao”, tojiklar “tutek”, tatarlar “kaval”, qozoqlar “sibizg'a”, ozarbayjonlar “ney”, qirg'izlar “yoo”, “choor” (cho'ponlarning cholg'u asbobi), o'zbeklar “nay” deb ataydi.

Olimlar ko'pincha o'rik yoki tut daraxtidan ishlanadign keng tarqalgan surnay haqida ham to'xtaladi.

Forobiy shuningdek, dunay (mizmar) ni ham tilga oladi. Dunay hozirgi qo'shnay yoki turkman xalq cholg'usiga o'xshab – dilli tyuy dyuk (qo'sh qamish naychadan tuzilgan cholg'u) ga o'xshaydi.

Forobiy risolasida o'zi yashagan davrda mavjud bo'lgan rubobni ham batafsil ta'riflaydi. O'sha davrdagi rubob ham hozirgi qashqar rubobiga o'xshab rezonator va uzun dastadan tuzilgan. Ikki xil chertma torli rubob mavjud bo'lgan: Biri yog'och dekali va asosiy qismi yog'ochdan, ikki pastki qismi charmdan ishlangan dekali.

Forobiy shahodat berishicha, chang ochiq torlarning tebranishi orqali ohang hosil qiluvchi musiqa cholg'ulari turkumiga kiradi. O'sha davrdagi changning 15 tori bo'lgan, ular diatonik sozlangan va ikki oktava oralig'iga teng tovushqatorga ega bo'lgan. Risolada ta'riflangan barcha cholg'ular raqs, ashula, yakkanavoz va ansambl ijrochiligiga jo'r bo'lishda foydalanilgan. Forobiyning guvohlik berishicha, ud cholg'usi ansambl ijrochiligida yetakchi rolni o'ynagan. “Cholg'u asboblari haqida kitob” da olim tanbur, rubob, chang kabi cholg'ularini udda chalinayotgan kuyga yoki yakkanavoz xonandaga uyg'un jo'r bo'lish uchun sozlash usullarini tushuntiradi. Shunday qilib, Sharqning ulug' allomasi musiqa ilmining bir bo'limi sifatida cholg'ularni o'rganuvchi cholg'ushunoslik sohaga asos soldi. Bu soha keyinchalik boshqa olimlarning asarlarida ham keng boyitildi va rivojlantirildi.

Yashagan davriga ko'ra buyuk olim ibn Sino Forobiyga juda yaqindir. Uning “Davolash kitobi” deb nomlangan yirik qomusining “Musiqa haqida risola” bobida o'sha davrning musiqachiligiga oid ilmiy – falsafiy bilimlari bayon etilgan. Bu risolada cholg'ular ta'rifiga anchagina o'rin ajratilgan. Ibn Sino o'z davri musiqalarini ikki guruhga bo'ladi: mizrobli, noxunli, (barbad, tanbur, rubob) va butun rezonator qopqog'i bo'ylab tortilgan ochiq torli cholg'ulari (shohruh, chiltor, lira, chang (arfa)).

Inson ovozi azaldan eng mukammal cholg'u hisoblangan. Torli - mizrobli yoki torli - kamonchali musiqa cholg'ulari ijrochilari hamisha o'zlari yaratgan kuylar ohangini inson ovozigacha yaqinlashtirishga bunda o'zgacha bir musiqiylikka erishishga, ohangni ta'sirliroq, samimiyroq, ravonroq chiqarishga intilishgan. Olim ohangi inson ovozigacha juda yaqin turgan cholg'ular ud va rubobni batafsil ta'riflagan. Bunda rubob tushunchasi ostida g'ijjakka o'xshagan, torlari kamoncha bilan chalingan musiqalari nazarda tutilgan. Damli cholg'ular ichida risolada nay (fleyta) va surnay, shuningdek Vizantiya organun (muzmar, muzamir) ni keltiriladi.

Abu Ali ibn Sinoning "Al-muddohil ila san'atal musiqiy" asari ham mavjud bo'lib, u mazkur asarda shunday yozadi: "Musiqiy hayotbaxsh, oliyjanob, axloqiy xususiyatlarni rivojlantiradi, u insonga xizmat qiladi. Uning ruhiy va axloqiy qiyofasini shakllantiradi". Olimning musiqaning tarbiyaviy ahamiyati haqida qarashlari Arastu fikrlari bilan hamohangdir.

Bundan tashqari, ibn Sino o'zining tibbiyotga oid "Kitobdan – Najot", "Kitob ash - Shifo", "Donishnoma" kabi asarlarida ham musiqa nazariyasi va amaliyoti xususida nodir fikrlarni bayon etib qoldirgan.

O'rta Osiyo olimlari Forobiy, ibn Sino, Najmiddin Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy kabi allomalarning musiqa haqidagi kitoblari dunyoning turli tillariga tarjima qilingan va musiqa ilmi rivoji uchun hozir ham xizmat qilib kelmoqda.

O'sha davrda Sharqning taniqli mutafakkiri Safiuddin Urmaviy musiqa ilmi tizimini rivojlantirdi. U usta, ud cholg'uchisi, xonanda va mohir bastakor sifatida mashhur edi. Udda olib borgan tajribalariga tayanib olim o'z nazariy qoidalarini bayon etdi. U Ozarbayjonning Urmiya shahrida tug'ilgan. Safiuddinning eng katta yutug'i lad ("modus") larining mukammal sistemasini ishlab chiqqanligidadir.

Urmaviyning "Taqvodorlik kitobi" da ud ta'rifi quyidagi so'zlar bilan boshlanadi: "Bilginki, cholg'u asboblari ichida ud deb ataluvchisi eng mashhur va eng zamonaviydir". Udning besh juft tori kvarta tartibidagi 7 ta maqomi (ladi) bo'lgan. Torlari "bam", "masnas", "masne", "zir" va eng yuqorisi "hadd" deb atalgan. Besh qo'sh torli, takomillashgan ud keyingi paytlarda ham o'z tuzilishini

saqlab qolgan (shu kunlargaacha Armaniston, Ozarbayjon va O'zbekistonda saqlanib qolgan ud ham besh qo'sh torli, lekin maqom (lad) siz). Udning kvartaga mos sozlangan besh qo'sh tori va yetti maqomi (ladasi) haqida Sheroziy (1236-1311), Jomiy (XV asr), Al - Husayniy, Marog'iy, ibn Sinolar ham yozishgan. Jomiyning "Musiqqa haqida risola" sida keltirilgan ud dastasining to'la chizmasi uni sozlash haqida to'liq tasavvur beradi. Uning tasdiqlashicha mavjud 12 maqom qadimiy yetuk musiqaning asosidir. Jomiy musiqaning tinnglovchilarga ta'siri haqida to'xtalib, uning chuqur ruhiy va ma'naviy ahamiyat bor, deb hisoblaydi.

Abduqodir Marog'iy (XV asr) Abduqodir Ibn-G'oyibiy (Marog'iy) Ozarbayjonning Marog' shahrida tug'ilgan bo'lsada, hayotining ikkinchi yarmi Temur saroyida –Samarqandda o'tgan va Hirotda vafot etgan. "Musiqqa ilmida ohanglar to'plami" ("Jami a-alxan fi-ilm al-musiqiy") risolasida musiqqa haqida ta'limotni –kamoncha, yetti torli g'ijjak kabi bir turdagi musiqqa cholg'ulari borlligi haqidagi ma'lumotlar bilan boyitdi.

Marog'iyning XIV asrda yaratilgan "Kanz al - Tahaf" risolasida g'ijjak va rubob haqida qiziqarli ma'lunotlar mavjud. Masalan, Marog'iy o'zining risolasida g'ijjak yasash usuli (texnologiyasi) haqida ma'lumot beradi. Olimning tasdiqlashicha ipak yoki pay torlar jez torlarga nisbatan ancha yaxshi va mayin ohang chiqarishi mumkin ekan.

Qo'sh torli cholg'u – dutor haqidagi ilk ma'lumotlar Al - Husayniyning XV asrda yaratilgan musiqqa kanonlarida uchraydi. "Dutor" atamasining paydo bo'lishiga uni shaklan o'xshash, ko'p torli boshqa cholg'ulardan (ozarbayjoncha soz, tanbur, ud kabi) farqlash asosiy sabab bo'lgan.

XIII-XVII asrlarda yaratilgan risolalarda chang, qonun, nuzxa, rubob, tanbur kabi torli cholg'ular, shuningdek, damli cholg'u nayning ta'riflari berilgan. Darvish Alining (XVII asrda) Buxoroda yaratilgan musiqqa doir risolasi an'anaviy xalq cholg'ulari haqidagi ma'lumot manbai sifatida xizmat qilishi mumkin. Unda musiqqa ma'daniyati, chunonchi O'rta Osiyoning yirik shaharlarida mavjud bo'lgan cholg'ular hamda mohir ijrochilar haqida nodir ma'lumotlar mavjud.

Darvish Alining risolasi XVI-XVII asrlar O'rta Osiyo musiqasini o'rganishga qimmatbaho manbadir. Mazkur asarda mashhur xonanda va cholg'uchilar, bastakorlarning ijodiy tarjimai hollari bayon etilgan. Risolaning V va VI boblari o'sha davrda ko'pgina Sharq mamlakatlarida qo'llanilgan xalq cholg'ulari haqida ma'lumot batafsil bayon qilinadi.

Darvish Ali o'tmishdoshlari singari torli, mizrobli cholg'ular orasida tebranish ohangiga ko'ra eng yaxshisi sanalgan udni cholg'ular "shohi" deb atadi. Udning juft sozlangan o'n ikki tori bo'lgan. U Forobiy davridagi dastlabki uddan birmuncha farq qilgan. Darvish Alining ma'lumotlarga qaraganda, oltinchi quyi tor (muxtalif) cholg'usining pastki diapazonini (bas registrini) kengaytirgan.

Risolada yozilishicha chang cholg'ular homiysi – Zuhraga bag'ishlangan. Ta'riflangan changning yetti maqom ijrosi uchun yigirma olti tori va yetti pardasi bo'lgan. Nay qadimiy cholg'ularning biri sifatida tilga olinadi. Bulardan tashqari, risolada qonun, rubob, qobiz, g'ijjak, musiqor, enbon – nay, (damli, charmli), Xitoyda tarqalgan ruxavza (olti tordan iborat noxunli) kabi cholg'ular ham tilga olingan.

Darvish Alining ta'rif bergan cholg'ulardan yettitasi: tanbur, chang, qonun, ud, rubob, qobiz, g'ijjak o'sha davrda eng keng tarqalgan cholgular edi. Darvish Alining ma'lumotlari musiqa amalliytida dastlab ansamblda uyg'un kolorit hosil qiladigan torli - noxunli va torli - kamonchali cholg'ular qo'llanilganligi haqidagi fikrni tasdiqlaydi. Risolada changchi Dilorom, naychilar Abduqodir va Xo'ja Abdullohi – Lori, mavlono Mirek changiy Buxoriy, Mavlono Qosim - I Rabboni, Sulton – Ahmad - i- devona", rubobchilar aka-uka Shayx – Abu – Bakr - I Rabboniy va shayx Behduchi Dono, qonunchi shayx Shamsi Rabbiniy va ko'pgina boshqa mashhur ustalarning nomlari tilga olinadi.

G'ijjak cholg'uchi Shoh Quliy - G'ijjakiy shu musiqa asbobida ajoyib ijrochilik mahoratini ko'rsatgan va cholg'u kuylarini yaratgan usta san'atkor bo'lgan. Uning yaratgan kuylari orasida muhammas ritmida yaratilgan peshravi "Husayniy" alohida ajralib turadi.

Naychi Sulton Axmadni Darvish Ali mashhur cholg'uchi sifatida tilga oladi. Risola muallifining yozishicha, u chalgan nayning sehrli ohanglari musiqa san'ati ixlosmandlarida chuqur taassurot qoldirgan.

Ud cholg'uchisi Sulton – Muxammad – Uddiy - Samarqandiyni muallif noyob iste'dodli cholg'uchi, musiqiy asarlar ijodkori sifatida aks ettirgan.

Buxorolik Shayx Shamsiy - Rabboniy mohir rubob cholg'uchisi, mashhur sozanda sifatida tanilgan. Uning ijrosi tinglovchilarga shu qadar kuchli ta'sir qilganki hech bir kishini befarq qoldirmagan. Rubobinning ohangini eshitib, betakror ijrosidan hayratga tushgan odamlar chor atrofdan to'planayverishgan ekan.

Taniqli cholg'uchi darviish Shadiydan ud va chang chalish mahoratini egallagan uning shogirdi mohir sozanda Mavlon Zaynulla Bedaniy Rumi ko'pgina peshravlar (isfahon, saqil, peshrav, far va boshq.) ijodkori edi.

Xalq cholg'ularining ko'zga ko'ringan ijrochilaridan biri Ali Shunqor Dugoh ohanglarida, Turk - zarb ritmida yaratilgan asarlar bastakori sifatida tanilgan. Uning "Savti begumiy", "Naqshi begumiy" (bo'yoqdor - ohangdor kuylar) ohanglari xalq orasida keng yoyilgan.

Ijrochilikda yetuk bo'lgan Mavlon Shayxiy Tebes – Gileksiy - ibn-Abdurahmoniy - Rumi (Rud), Ustad Zaytuniy - G'ijjakiy, Xo'ja - Mahmudbek Ishoqiy Shehaniy (dutor), Sayid Ahmad – bin - Mehtariy Miraqiy, Ustad Qurbon Sa'diy, ustod Poyonda (surnay va nog'ora), Ustad – Amir - Quliy Tanburiy (tanbur), Ahmad Qonuniy Samarqandiy (qonun), Shayx Ahmadiy Qibiziy (qobiz), Yusuf Mavludiy dutori Hirotiy (dutor), ustod G'uloqiy Nayi Ustad Abdusattor-Qonuniy, Ustad Arab - Navziy Qobiziy, Zo'jagi Ja'fariy Qonuniy, Hafiz Boboiy Qonuniy, hafiz Turdiy Qonuniy va boshqa xalq cholg'u ijrochilari muhim o'rin tutganlar.

Darvish Ali o'sha davrda mavjud bo'lgan cholg'u ansambllari va ularning ijrochilari haqida, ular Sulton Muhammad saroyida turli xil tantanalarda, qabullarda, dam olish kechalari va yaqin kishilar davralarida doimo ishtirok etganlari haqida xabar beradi. Saroyda nog'oraxona, deb atalgan 60 ijrochidan

tashkil topgan cholg'uchilar ansambli bo'lgan. Ularni nog'orachi (maestro) boshqargan. U misol tariqasida shunday dalilni keltiradi: "Sulton Husayin saroyida ansambl rahbari – mehtar vazifasini yetuk nog'orachi Sayid Ahmadbin mehtariy – Miroqiy bajargan. Darvish Ali bu sozandaning mahoratini yuksak baholab, uni "tengsiz cholg'uchi, bu dunyoning katta-yu kichik mo'jizalari ko'rki", deb ta'riflagandi. Saroyda ko'p sonli sozandalarning saqlanishi, ularning hordiq chiqarishi, tantana va bayramlarni tashkil etishdagi ahamiyati, xalq cholg'ulari ijrochiligi aholining turli tabaqalari orasida keng tarqalganligi haqida taxminni to'liq asoslaydi.

Darvish Alining guvohligi yana shunisi bilan muhimki, u qayd etgan cholg'ularning kattagina qismi (nay, surnay, chang, qonun, rubob, tanbur, g'ijjak, qobiz, doira, nog'ora, ud).

O'rta Osiyoning Ozbekiston, Tojikiston va boshqa respublikalarida, shuningdek Ozarbayjonda bizning kunlarga saqlanib keldi va u takomillashmoqda. Ushbu musiqa cholg'ulari uzoq vaqt mobaynida o'zbek xalqining madaniy turmushidan mustahkam o'rin olib, uning madaniy hayotida keng qo'llanib kelingan. Shunday ekan, bu cholg'ularni o'zbek xalq cholg'ulari, deb atash o'rinlidir.

Darvish Ali o'sha zamonning buyuk xalq cholg'uchilari ijro etgn ko'p qismli, turkum musiqiy asarlar maqomlarning katta ahamiyati haqida so'z yuritgan. O'rta asr sharq olimlarining asarlarida musiqa cholg'ular, ular yaratgan ma'naviy va madaniy muhit haqida ma'lumot juda oz. Risolalarda ta'kidlanishicha, ijrochilar aynan o'ziga xos ijrochilik amaliyoti asosida musiqa nazariyasini ishlab chiqishgan va xalq cholg'ularining mavjud shakllarini ta'riflashgan.

Xalq cholg'ulari xalq og'zaki ijodi va klassik adabiyot bilan uzviy bog'liqlikda rivojlandi. Xalq cholg'ulari haqidagi tasavvurlarni badiiy asarlardagi musiqa cholg'ulari ifodalari, kitob miniatyuralaridagi cholg'uchilar tasviri boyitadi. Firdavsiy, Sa'diy, Navoiy, Nasimiy, Fuzuliy, Beyhaqiy, Dehlaviylarning asarlarida 60 dan ziyod xalq cholg'ularining nomi zikr etilgan.

Firdavsiyning “Shohnoma” asari (XIV asr) musavvir Muhammad Muqum Xisrav oldida ud chalayotgan VI asr cholg’uchisi Barbodni tasvirlagan. Asardan cholg’ularning ikki guruhga – xonaki cholg’ulari (chang, ud, lyutnya, fleyta, nay) va shovqin damli cholg’ulari (karnay, litavralar, buben, baraban, gong) ga bo’linganligi ma’lum bo’ladi.

Abdul Fayz Bayhaqiy (XIV asr) asarlarida torli mizrobli (rud, barbad, tanbur) damli va urma zarbli cholg’ular (karnay, litavra va baraban) singarilarning nomini keltirgan.

XV-XVII miniatyuralarida chang (arfa), doira, lyutnya, barbat, ud, qonun, g’ijjak, soz, nay, rubob, tanbur kabi cholg’ulari tasvirlangan. ”Shohnoma” ning XV asr o’rtalarida ko’chirilgan nusxasidagi miniatyura parchasida chang, ud, tanbur va robo cholg’ulari aks ettirilgan.

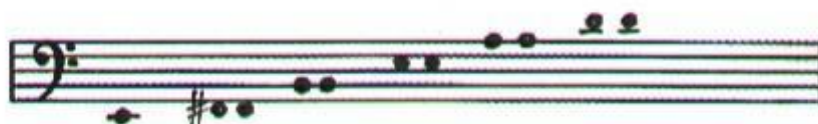
II – BOB: Musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari

2.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmidagi musiqa sozlarining shakllari va ularning tovushqatorlari

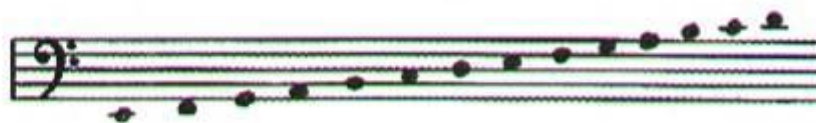
UD MUSIQA CHOLG'USI

Sharq xalqlari musiqa ijrochiligida eng qadimiy musiqa cholg'ularidan biri bu "Ud" cholg'usi bo'lib, butun Sharq xalqlari musiqa ijrochiligida qariyb X asr davomida yetakchi soz hisoblanib, amaliyotda keng qo'llanilib kelinmoqda.

Sozlanishi.

Tovushqatori.

Rifatullo Qosimov

Ustoz Ter-Petrosyans Yerevan shahri.

**TANBUR MUSIQA CHOLG‘USI VA SHARQ XALQLARIDA MAVJUD
TANBUR OILASIGA MANSUB MUSIQA CHOLG‘ULARI**

Sozlanishi.

Badaxshon, Hind, Eron setorlari.

Uyg'ur, Afg'on, Arman va Turk tanburlari

SATO MUSIQA CHOLG‘USI

Sato ijrochiligida g‘ijjak cholg‘usidagi ijroviy zarb va bezaklari qo‘llaniladi. Faqat “Zarbi oro” zarbi tanburda noxun vositasida, “sato” yoki “tanbur sato” da ko‘rsatgich barmoq vositasida ijro etiladi.

“Zarbi oro” zarbi.

Torlar.

Yozilishi.

Ijro turlari.

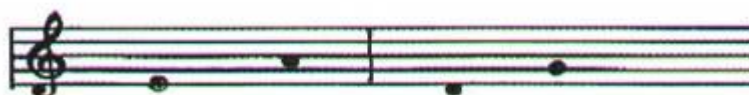
Turg'un Alimatov

Dutor

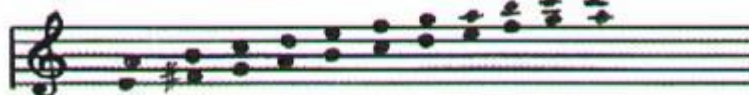

Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansamblining dutor cholg'uchi sozandakari
Malikaxon Ziyaeva va Orif Qosimov

Sozlanishi.

Tovushqatori.

CHANG MUSIQA CHOLG'USI

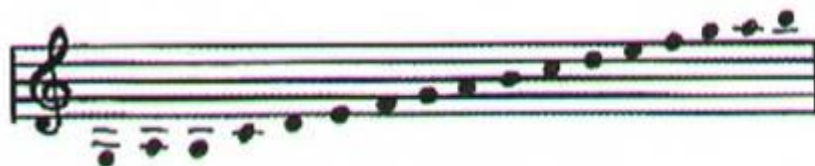

Rustam Negmatov

QONUN MUSIQA CHOLG‘USI

Hozirgi kunda O‘rta va Oliy musiqa dargohlarida qonun sinflari faoliyat ko‘rsatib, uning ijrosi o‘rganilmoqda. Qonunda 24 – 25 ta uch qator ichakdan tayyorlangan torlar tortilib, uning fosilasi “sol” kichik oktavadan “si” ikkinchi oktavagacha. Qonun sozandaning ikkala ko‘rsatkich barmog‘iga moslab tayyorlangan aylana mis va shoxdan tayyorlangan mizrob vositasida ijro etiladi.

Qonunning tovush qatori.

Abdurahmon Xoltojiyev

SURNAY MUSIQA CHOLG‘USI

Surnayning tovush qatori

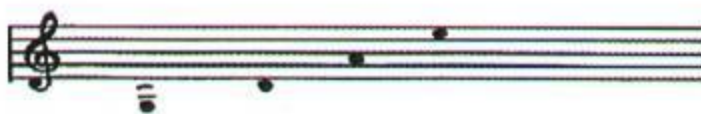
KARNAY MUSIQA CHOLG‘USI

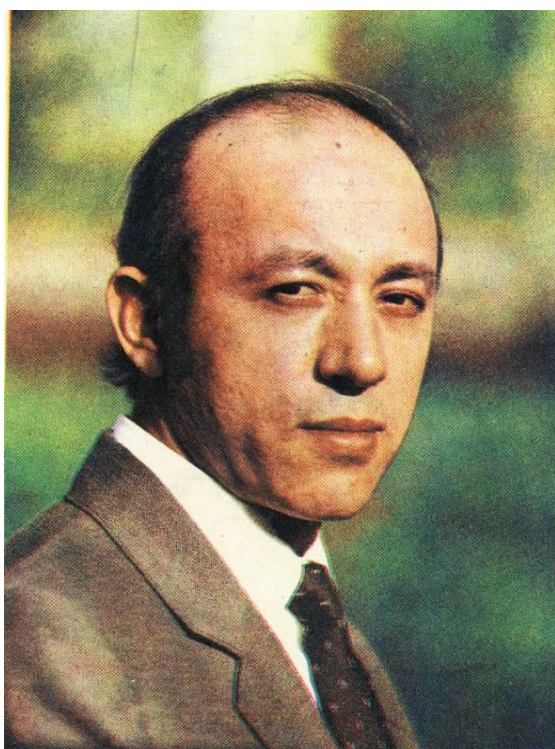
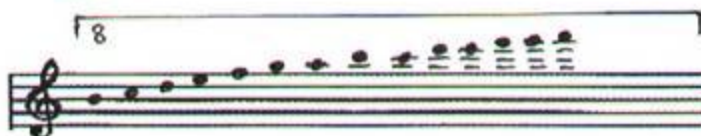
Karnay musiqa cholg‘usi.

G'IJJAK MUSIQA CHOLG'USI

Sozlanishi.

Tovushqatori.

Abduhoshim Ismoilov.

Ilhom To'raev

QASHQAR RUBOBI

Rubob ijrochilik maktabini yaratgan ustozlar, buyuk sozandalar, bastakorlar, O'zbekiston Xalq artisti Muhammadjon Mirzoyev va farzandlari maqomasarlarning yetuk bilimdoni O'zbekistonda Xizmat ko'rsatgan artist Shavkat Mirzayev.

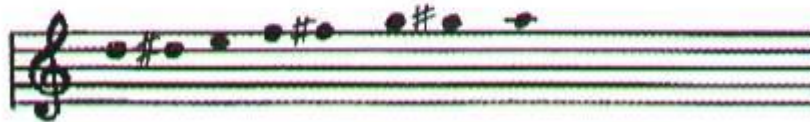
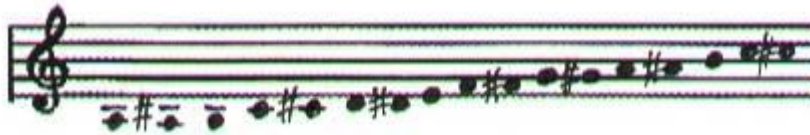

QASHQAR RUBOBI SOZLANISHI

Sozlanishi.

Tovushqatori.

AFG'ON RUBOBI

Sozlanishi.

Tovushqatori.

DOYRA CHOLG'USI

Xalil Muhammadiyev.

Doyra va tablak musiqa cholg'ulari.

2.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'quvchi yoshlarning musiqa madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati

Respublikamizning madaniy taraqqiyoti bevosita uning ma'naviy – axloqiy negizlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov qayd qilganidek, bu negizlar: milliy qadriyatlarga sodiqlik, ma'naviy merosni qadrlash va rivojlantirish, insonni o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish vatanparvarlikdan iboratdir. Umuminsoniy va milliy qadriyatlar mushtarakligi respublikamiz hududida asrlar osha yashab ijod etib kelayotgan barcha fuqarolarning ma'naviy madaniyatlarini shakllantirishga erishishdan iborat maqsadlar yotadi.

Mamlakatimizdagi ijtimoiy – siyosiy o'zgarishlar –O'zbekistonning o'z mustaqilligini e'lon qilishi, tarixiy xotira, an'ana va qadriyatlarning tiklanishi munosabati bilan ijtimoiy fanlar, jumladan, musiqiy fanlar oldida yangi vazifalar paydo bo'ladi. Mafkura sohasida, go'zallik qonun – qoidalarini tushunish va tushuntirish sohasida izlanishlar davom etmoqda.

Mamlakatimiz rivojiga hissa qo'shadigan, kelajagimiz poydevori – yoshlarni har jihatdan komil inson, ma'naviy madaniy shakllangan barkamol shaxs qilib tarbiyalashda barcha fanlar qatori musiqa fanining ham o'rni benihoyadir. Bu jihatlarni tarkib toptirish ushun avvalo, ma'naviy madaniyatning asl mohiyatini tushunib yetmog'imiz lozim.

Bugungi kunda “ ma'naviyat” nima ? degan savolga xilma – xil javoblar paydo bo'lmoqda: “Ma'naviyat insonning ijtimoiy – madaniy mavjudod sifatidagi mohiyatidir, ya'ni insonning asl insoniy hislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik kasb etgan majmuidir”.

“Ma'naviyat – madaniyat mazmunidan umuminsoniy qadriyatlarning majmuini va ularning muayyan tarzda o'zaro uyg'unlashtirib xalqning tarixiy

tajribasi va hozirgi zamin taraqqiyoti zaruriyatini anglash darajasida kelib chiqib talqin qilinishi va aks ettirilishidir”.

“Ma’naviyat – millatning asrlar davomida shakllangan, ildizlari uning tarixiy tajribalari va ijtimoiy –madaniy rivojlanishi bilan uzviy bog’liq bo’lgan ichki (aqlliy) intellektual va sobit hissiy (emosional) dunyosidir”.

Ma’naviyat – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, ahloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, I.A.Karimovning “ma’naviyat haqida gap ketar ekan, men avvalo insonni ruhiy poklanish va yuksalishga da’vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon – irodasini, e’tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg’otadigan qudratli botiniy kuchni tasavvur qilaman”, – degan fikrlari diqqatga sazavordir.

Ma’naviyat insonning butun umri davomida uning kuchga kuch qo’shishga, aql – idrok va zakovatini kengaytirib, mustahkamlashga hizmat qiladi. Ma’naviyat va ma’naviy boyliklar, qadriyatlar, davlat, millat, shaxsning bebaho xazinasini va taraqqiyot manbaidir.

Demak, ma’naviyat ko’p qirrali qadriyatdir. “yer, oila, ota – ona, bolalar, qarindosh – urug’lar, qo’ni – qo’shnilar, xalq, vijdon, mustaqil davlatimizga sadoqat, insonlarga hurmat, ishonch, xotira, erkinlik – ma’naviyatning ma’nosi ana shunday keng... Inson o’zini xalqning bir zarrasi deb sezganidagina, u haqda o’ylab, mehnat qilib yashagandagina ma’naviyat bilan tutashadi”(I.Karimov. O’zbekistonning o’z istiqlol va taraqqiyot yo’li. – Toshkent, “O’zbekiston”, 1992,72 bet) . Prezidentimiz ma’naviyat deganda insonni inson, millatni millat qilib turgan axloqiy fazilatlarining majmuasini nazarda tutadi.

Mustaqillik ayni paytda ma’naviyatning ajralmas qismi bo’lgan milliy til va madaniyatni taraqqiy yetish, milliy o’z – o’zini anglash, milliy his – tuyg’ular, g’ururni, vatanparvarlikni o’stirish va mustahkamlashga ham yo’l ochganini ta’kidlash zarur.

Ammo, shuni ta'kidlash lozimki, lotincha atamani qabul qilgan xalqlarda ham keyingi vaqtlarda bu tushunchaga kengroq mazmun berilib, ma'rifatlik, bilimlik, tarbiya ko'rganlik ma'nolarida qo'llana boshlangan.

Madaniyat insonning faoliyati jarayoni, uning natijasida yaratilgan ma'naviy qadriyat bo'lib, o'z navbatida shaxsning shakllanishi va kamol topishida muhim omil hisoblangan ijtimoiy hodisadir.

Ma'naviy boyliklar olimlar, musavvirlar, bastakorlar, shoir va yozuvchilar, nazariyotchilar, xullas, xalq tomonidan yaratiladi. Madaniy ma'naviyatni yaratish, o'zlashtirish va rivojlantirish jarayonida jamiyat taraqqiy etadi, mehnat unumdorligi ortadi, ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanadi, kishilarning ma'naviy qiyofasi shakllanadi, ahloq – odobi, did va farosati, estetik zavqi, ijodiy kuchi va qobiliyatlari taraqqiy etadi.

Ma'naviy madaniyatni o'rganishda, avvalo ma'naviyat va madaniyatning qadimiyligi, o'zaro munosabati hamda inson hayoti, shaxs xulq – atvorining ma'naviy qaror topish bosqichlari hisoblanadi. Uni o'rganishda avvalo, madaniyat eng umumiy tarzda inson va jamiyatning o'zgaruvchanlik faoliyatining barcha turlari hamda faoliyat natijalarining majmui ekanligini unutmaslik lozim.

Muayyan madaniyatning qamrovi behad keng bo'lib, u insonlar tomonidan yaratilgan ma'naviy boyliklarni, ijtimoiy ongning ilmiy, badiiy, huquqiy, diniy, axloqiy, falsafiy, va boshqa shakllarini, dunyoqarash va tafakkurning barcha shakl va tomonlarini, jamiyatdagi g'oyalar va ta'limotlarni, badiiy asarlar, estetik qarashlarni ham qamrab oladi. Bundan tashqari, ma'lumot berish, ta'lim – tarbiya, falsafa, din, huquq, etika, estetika, san'at va adabiyot singarilar ham manaviy madaniyatga kiradi.

Musiqqa qadim zamonlardan boshlab kuchli tarbiya vositasi sifatida ta'lim – tarbiyaning barcha tizimlarida keng qo'llanilgan. Ko'zga ko'ringan davlat arboblari, olimlar, pedagoglar san'atining barcha turlariga, jumladan musiqa san'atiga ham insonlarning ongi va ruhiyatiga chuqur ta'sir qilib, ularda yuksak ma'naviy madaniyatni shakllantirish hamda rivojlantirish vositasi sifatida qarashganlar va bunga katta e'tibor berganlar.

Musiqqa san'atining har bir janri shunday mavzular majmuini o'z ichiga oladiki, unda mamlakatning boshidan kechirgan u yoki bu davri xalqning yoki millatning ma'naviy ruhi hamda madaniyati ifodalanadi.

Musiqqa san'ati mustaqil Respublikamiz fuqarolari ma'naviy dunyosini boyitish, ularni go'zal narsalarning hammasidan bahramand qilish kabi ijobiy xususiyatlarga ega. Ma'naviy g'oyasi yuksak, badiiy jozibali musiqqa asarlari kishilar qalbiga tezroq yo'l topish, estetik hissiyotiga kuchli ta'sir qilish, hayotiy voqeya – hodisalarni chuqur mushohada qilishga da'vat etishi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Shuning uchun asarlarining kishilarni yuksak ma'naviy – madaniy ruhda tarbiyalashdagi badiiy ta'sir etishdek vositali xususiyatidan imkoni boricha kengroq foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Musiqqa sozlarida ijro etilgan asarlarning kuchi uning xalqchil va tushunarligida, kishilar ichki – ruhiy dunyosiga emosional ta'sir ko'rsata olishidadir. Ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashda musiqqa san'atining ana shu xususiyatini hisobga olish muhimdir. Ma'naviy tarbiyada o'zbek xalqining boy ma'naviy merosidan keng foydalanish uning ta'sirchanligi va samaradorligini oshirishda muhim omil bo'la oladi

Milliy dastur yuksak ma'naviy va madaniy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashni taqozo etar ekan, bu borada musiqiy merosimizning o'rni ham ahamiyatlidir.

Kundalik hayotimizda jamiyat madaniyatini vujudga keltirishda uning ma'naviy hayotida, davrimizga munosib har tomonlama barkamol badiiy didli, sog'lom fikrli yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda musiqqa madaniyatining o'rni ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Jumladan o'zbek musiqqa madaniyatining poydevorini vujudga keltirishda mehnatkash xalq tomonidan yaratilgan kuy va qo'shiqlar kishi qalbini o'ziga rom qilib, asarlar o'sha xalq uchun ilhom manbai bo'lgan. Inson qalbi go'zallikka tashnalik sezish bilan bir vaqtda, go'zallik muhitidan ozuqa oladi.

Musiq – san’atning ifodali turi tizimiga kiradi. Musiq ham voqyea – hodisalarni ifodali ettiradi. Ammo u me’morchilikdagi kabi fazo va moddiy ashyo o’lchovlari bilan belgilanmaydi. Musiq ko’rish orqali emas, balki eshitish vositasida idrok etiladi. Musiq mavzui o’z xususiyatiga ega bo’lib, inson va voqyelikdai barcha tomonlarni qamrab ololmagani uchun, eng avvalo, inson ichki ma’naviy dunyosini, uning tuyg’u va kayfiyatini ifodalaydi, musiq musavvirlik va haykaltaroshlikdan farqli tarzda dunyo haqida tasavvurlar emas, balki tuyg’ular va kayfiyatlar hosil qiladi. Musiq voqyelikning his – tuyg’uli qiyofasini yaratadi.

Musiqada tuyg’ular hayotiy tuyg’ularning aynan o’zi bo’lmay, ular tanlab olingan, tasodifiy lahzalardan tozalangan, muayyan orzular nuqtai nazaridan anglangan bo’ladi. Musiq inson hissiyotlari holatining barcha rango – rang tovlanishlarini aks ettirishga qodir. U eng murakkab tuyg’ular, eng nozik kechinmalar va kayfiyat holatlarini ham ifoda eta oladi. Musiq vaqt mezoniga amal qilib, kechinmalarning o’zgarib turishlari, avjlanishi va pasayishi jarayonlarini qamrab oladi.

Musiq murakkab ijtimoiy tuyg’ularni, eng avvalo, hayotdagi nutq ohanglari yoki harakat vazinlari aks etadigan axloqiy (sevgi, nafrat, g’urur, qo’rquv), estetik (san’at yoki tabiat nafosati, ulug’vorlik, fojiali, kulguli) tuyg’ularni ifodalaydi.

Musiq kayfiyat holatini ifodalashda keng imkoniyatlarga ega. Inson kayfiyati murakkab hissiyot bo’lib, u hych narsa bilan bog’lanmagan. Kayfiyat umumlashgan hususiyatlarga ega bo’lib, undan ikkilamchi tomonlar chiqarib tashlanadi va insonning voqyelikka bo’lgan tuyg’u munosabatini belgilaydigan eng muhim tomonlari ajratib olinadi.

Musiqaning kuch – qudrati shundaki, u shodlanish, qayg’urish, hayol surish, bardamlik, tushkunlik va shunga o’xshash inson ruhiy holatlarini hususiy va umumiy tarzda o’zaro bog’liqlikda, bir – biriga singib ketishida namoyish qila oladi.

Musiq inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma’naviy olamini butanlaycha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit qiyofasini

yarata oladi. U ruhiy tizim hususiyatlarini ifodalash, milliy ruh holatlarini vujudga keltirish imkoniyatiga ham ega.

Buyuk bastakorlar ijodida u yoki bu xalqqa hos bo'lgan ruhiy tizm hususiyatlari, tuyg'u holatlari va voqyelikni in'ikos etish imkoniyatlari beqiyosligi yaqqol ko'rinadi. Milliy ruh hususiyatlarini musiqa vositalarida aks ettirish jarayonida xalq musiqaviy ijodi katta o'rin tutadi.

Musiqa madaniyati o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Musiqa madaniyatining yangi mazmuni yosh avlodni milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishni nazarda tutadi. Bunda talabalar musiqa san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari asosiy maqsad hisoblanadi. Shuningdek talabalar musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqa san'atiga mexr va ishtiyoqni oshirish, musiqa san'atiga qiziquvchi talabalarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart – sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqa ta'lim – tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi.

Musiqa ta'lim – tarbiyasini rivojlantirish bo'yicha davlat ta'lim standartlari asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. Musiqa madaniyati talabalarning ma'naviy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi. Barcha o'quv fanlari qatori musiqiy ta'limda ham davlat at'lim standartlarining joriy etilishi milliy musiqiy meroslardan to'laqonli foydalanish imkonini beradi. Bular ommaviy xalq kuy va qo'shiqlarida, honanda va sozandalarning ijodiy faoliyatlari, maqom, shashmaqom, dostonlar va bugungi zamonaviy musiqiy faoliyatda o'z aksini topdi.

Musiqqa san'atining bu kabi imkoniyatlarini yangi avlodni tarbiyalashda ularning barkamol bo'lib yetishtirishda o'ziga hos va takrorlanmas manba bo'lib hizmat qiladi.

San'at inson munosabatlari go'zalligini – fidoiylik, oliyjanoblik, ezgulik, yaxshilik, adolat, jasorat, vatanparvarlik kabi tushuncha shaklidagi holatlarni badiiy ifodalash orqali aks ettiradi.

Ayni mahalda san'at ijtimoiy yovuzliklarni, razillik va munofiqlik, pastkashlik va riyo, tubanlik va yolg'onchilik kabi hunuk hodisalar vositasida ham insonning tuyg'ulariga ta'sir etib uni tarbiyalaydi. San'atda go'zallik, ko'pincha fojia, ulug'vorlik kulgi orqali qaror topadi. Fojiyaviylik, ulug'vorlik va kulgilik tushunchalari san'atda alohida qimmatga ega. Bizga ma'lumki, u yoki bu musiqqa asarini ijro etishda ijrochilar va cholg'uchilardan mohirlik vaustalik talab qilinadi.

Bizga ma'lumki, musiqqa janrlari ichida eng murakkab ammo ko'ngilning istalgan burchagiga yetib bora oladigan hususiyatga ega bo'lgan turi bu sozandalik ya'ni xalq cholg'u asboblarida chalishdir.

Sozandalik – o'zbek musiqqa ijrochiligi san'atining qadimiy turlaridan biri bo'lib, insoniyat hayoti, ma'naviyatimiz ruhiyati va rivojiga beqiyos madad beruvchi omildir. Sozandallik shu boisdan ham uzoq o'tmishdan o'ziga hos an'analar vujudga kelgan. Bu an'analar xalq orasida ardoqlanib, turli ko'rinish, uslub va yo'nalishlarda rivojlanib, avlodlardan avlodlarga o'tib, o'z ma'naviy salohiyatini saqlab kelmoqda. Boshqacha qilib aytganda, sozandalik san'ati – jonli jarayondir.

Musiqqa san'atining beqiyos va o'lmas an'analarini o'zlarida mujassam qilib, ularni zamonaga mos tarzda rivojlantirish zabardast va ulkan qalb egalariga xosdir. Ularning ijodi, ijro yo'llari va talqin uslublarini o'rganish, musiqaning cheksiz sir sinoatlaridan voqif bo'lish, madaniy boyligimizni qadrlash bilan birga yosh avlodni ona – Vatanga muhabbat, sadoqat ruhida tarbiyalashda ham keng imkoniyatlarni ochib beradi.

Sozandalikning eng asosiy muhim tomonlaridan yana biri ko'ngilda ezgu his – tuyg'ularni kamol toptirib, insonni hayotni sevishtga, ardoqlashga undashidir. Shu boisdan sozandalar azal – azaldan ma'naviyat kuchlari sifatida e'zozlanib kelingan.

V.A.Suxamlinskiy aytganidek, xalq musiqa merosi bitmas – tunganmas hazina bo'lib, yoshlarni ma'naviy kamolotga yetqazuvchi badiiy – estetik manba hisoblanadi.

Agar bolaning yoshlik chog'idanoq qalbiga musiqa asarining go'zalligi ta'sir ettirilsa, agar bola tovushlarda inson his – tuyg'ularining ko'p qirrali ma'nolarini sezsa, u hyech qanday boshqa vositalar bilan erishib bo'lmaydigan madaniyat cho'qqisiga ko'tariladi. Musiqa ohangi go'zallikni his etish bola qarshisida o'z go'zalligini yaratadi, kichik inson o'z obro' – etiborini anglaydi. Musiqa tarbiyasi bu musiqachini tarbiyalash degan gap emas, balki birinchi galda insonni tarbiyalash demakdir, – degan .

Chunki cholg'uda ijro etiladigan har bir kuy ohang o'zining ma'lum bir mazmun mohiyatiga ega bo'lib, u insonga tovush orqali ta'sir etadi va badiiy obraz yaratadi. Kuyning yana bir o'ziga hos hususiyati shundaki, so'z be oqibat qolganda kuy yordamga kelardi va ko'ngilni eng hilvatli joylarini ham zabt etish imkoniyatiga egadir.

Shuni ta'kidlash kerakki, ma'naviy madaniy tarbiya bugungi kunning eng dolzarb masalasi. Bu ishga yurtimizning barcha ziyolilari – san'atkorlar, o'qituvchilar, jurnalistlar, yozuvchilar, vrachlar, artistlar, barcha rahbarlar birdek mas'uldirlar.

Mamlakatimizda tarbiyani hozirgi zamon talablari darajasida olib borishda mavjud barcha imkoniyatlar va vositalardan samarali foydalanganimizdagina ma'naviy madaniyati yuksak yoshlarni tarbiyalashga erishish mumkin bo'ladi.

III - BOB: Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning pedagogik shart-sharoitlari

3.1. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari

Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan "musiqa madaniyati" fani o'qituvchilarini tayyorlashda o'quvchi yoshlarni madaniy, ma'naviy, mafkuraviy shakllangan, milliy o'zligi, tili, diniy e'tiqodi, qadriyatlarini, an'ana va urf-odatlarini va milliy musiqa merosimizga sodiiq va ularga vorislik qila oladiga komil inson sifatida tarbiyalash kabi keng ko'lamli vazifalar oliy ta'limda ta'lim mazmunini uzluksiz takomillashtirishni talab qiladi. Musiqa o'qituvchilari kelgusida pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi, ya'ni musiqa san'atining bir paytda bir necha sohalaridan yetuk bilim, malakalarga ega bo'lishi lozimligi ularni kasbiy tayyorlash masuliyatini yanada oshiradi.

Bu o'rinda musiqa darslarining asosiy faoliyati bo'lmish o'zbek xalq cholg'ularida ijro etish faoliyatini tashkil qilish, boshqarish o'qituvchidan cholg'ushunoslik va xorshunoslik asoslari bilan birga "musiqa ilmi " boshqaruvi bo'yicha ham keng ko'lamli bilim va iqtidorga ega bo'lishini talab etadi.

Xalq ta'limi tizimida musiqa madaniyati darslarining o'qitilishi jarayonida maktab o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash yangicha ilmiy, nazariy yondashuvlar bilan boyitildi. O'rta maktab musiqa madaniyati darslari jarayonida o'quvchilarini cholshg'ularda ijrochilik mahorati, bilim va malakalarini samarali shakllanishi darajasini belgilovchi mezonlar, tadqiqot muammosining ijobiy natijalarga erishishini kafolatlovchi metodlar tavsiya etiladi.

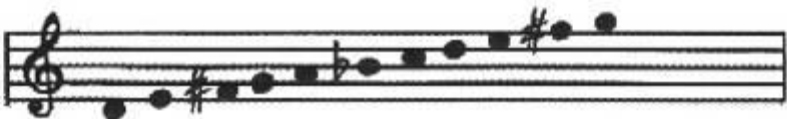
Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan "musiqa madaniyati" darslari jarayonida o'quvchilar har bir cholg'u sozlarning tushqatolrlarini tuzilishini hamda ularning sozlanishlarini bilishlari talab etiladi. Quyida ushbu ma'lumot va tavsiyalarni nota tizimi asosida ko'rib chiqamiz.

MUSIQA CHOLG'ULARINING SOZLANISHLARI VA TOVUSHQATORLARI.

PUFLAMA MUSIQA CHOLGULARI.

Nay. Musical notation for the Nay instrument, showing a scale with a bracketed section of 8 notes.

Surnay. Musical notation for the Surnay instrument, showing a scale with various accidentals.

Qo`shnay.  Musical notation for the Qo`shnay instrument, showing a scale with various accidentals.

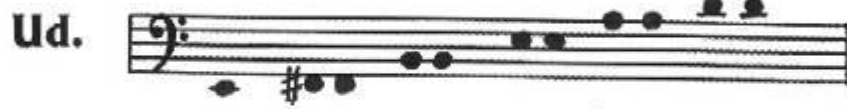
URMA TORLI MUSIQA CHOLG'ULARI.

Chang. Musical notation for the Chang instrument, showing a scale with various accidentals.

Qonun. Musical notation for the Qonun instrument, showing a scale with various accidentals.

MIZROBLI MUSIQA CHOLG'ULARI.

Sozlanishi.

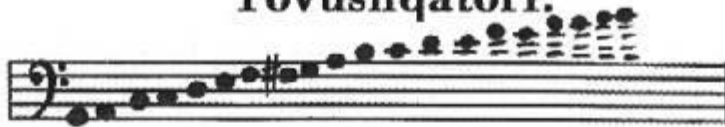
Tovushqatori.

Sozlanishi.

Tovushqatori.

Sozlanishi.

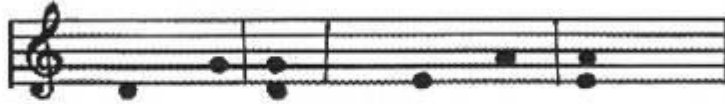
Tovushqatori.

CHERTMA TORLI MUSIQA CHOLG'ULARI.

Sozlanishi.

Dutor.

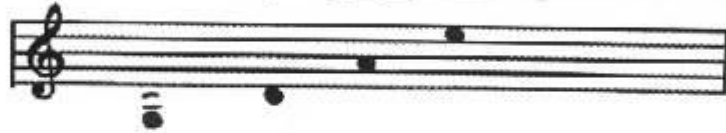
Tovushqatori.

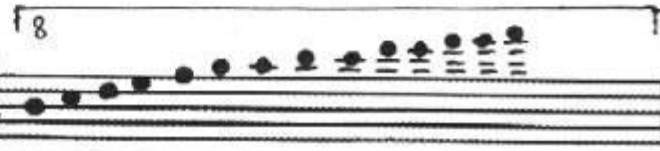
KOMONLI MUSIQA CHOLG'ULARI.

Sozlanishi.

G'ijjak.

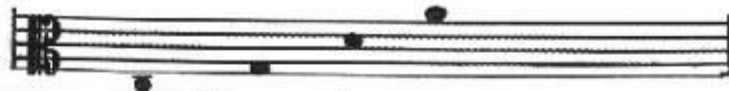

Tovushqatori.

Sozlanishi.

G'ijjak
alt.

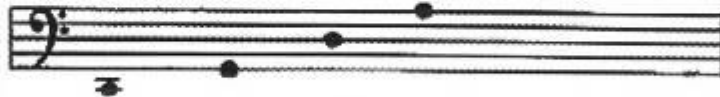

Tovushqatori.

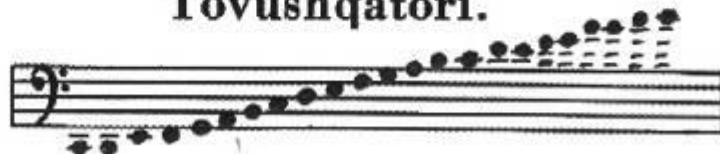

Sozlanishi.

G'ijjak
bas.

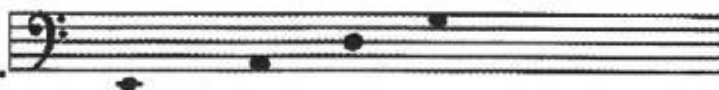

Tovushqatori.

Sozlanishi.

G'ijjak
kontrabas.

Tovushqatori.

Sozlanishi.

Sato.

Tovushqatori.

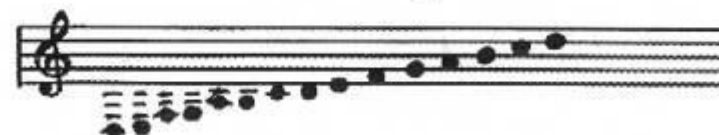

Sozlanishi.

Manzur
sato.

Tovushqatori.

3.2. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi yuzasidan amaliy tajribalar mohiyati

Bizning mazkur tadqiqot ishimizni bajarish davomida sinovdan o'tkazgan va o'zimiz samarali deb hisoblagan uslublardan yana biri haqida to'xtalib o'tamiz. Mazkur ish uslubi boshqalaridan amaliy malakalarga tayangan holda o'quvchilarda ijro etish konikmalarini shakllantirishni ko'zda tutadi. Dastlabki mashg'ulotlarda o'quvchilar navbat bilan o'qituvchining bevosita ko'magida bajariladigan vazifalarni ketma-ketligi asosida tanlangan asarni o'rganishga kirishadilar. Bunda cholg'uni sozlash, asarni e'lon qilish, nota yozuvidagi partiyalarini ishtirokchilariga tarqatish. 1-2- notani qo'shish, asarni kichik qismlarga bo'lib ishlash, ijroni boshlash, cho'zimlarda ushlab turish, barchasini o'qituvchi nazoratida bajariladi. Bu jarayon davomli tarzda amalga oshirilganda eng samarali uslub bo'lib, asta-sekinlik bilan o'quvchilarni ijrosini boshqarish, nazorat qilish, musiqani eshitish, o'z harakatlarini tushunarli bo'lishi, o'z hatti-harakatini nazorat qilish, yutuq va kamchiliklarini sezish va kelgusi mashg'ulotlarga ularni bartaraf etish ustida mustaqil ishlashlariga katta yordam beradi. Bunday uslubda ishlaganda o'quvchilarda ijodiy tasavvur va taqqoslash malakalari yaxshi rivojlanadi.

Musiqa o'qituvchisi uchun asar nota yozuvini (matnini) qog'ozdan o'qish (chitka s lista) juda muhimdir. Tanlangan asarlarni qog'ozga qarab o'qishni doimiy ravishda mashq qilib borish kerak bo'ladi. Bunda o'quvchilar nota matnini solferino uslubida ko'z bilan taxminan kuzatib tanishadilar, bunda tezlik, o'lchahs, asarning ohangdorlik xususiyatlari (kuy tuzilmasi), ritmika mustaqil yoki o'rnini bosuvchi jo'r soz shakllar farq qiluvchi yoki takrorlanuvchi iboralarni aniqlaydilar.

Pedagog o'quvchilar oldiga turli o'quv vazifalarini qo'yadi, alabatta bunda ularning bilimi, ko'nikma va malakalar saviyasi, tayyorgarliklari, musiqa asarning murakkablik va qiyinchilik holatlari hisobga olinadi.

O'quv vazifalarining murakkablashuvi musiqa materialining xususiyatlari bilan bog'liq. Og'ir(sust), o'rtacha(mo'tadil), tez, joshqin sur'atdagi asarlarni

oqish, bir ovozli, ikki ovozli, uch ovozli, ko'p ovozli, ikki ovoz partiyasining jo'rnavorligini bayon qilishning sodda yoki murakkabligi bilan bog'liq bo'ladi.

O'quvchilarda mustaqil yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirish uchun pedagog-o'qituvchilar mashg'ulotlar jarayonida uning oldiga muammoli, aniqlashtiruvchi topshiriqlar qo'yadi. Bu esa ta'im oluvchilarning ijrochilikka ijodiy yondashishiga, umumlashgan musiqiy-badiiy obrazalarni vujudga kelishiga imkoniyat yaratadi.

Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tadbiiq etilishi esa o'quvchilarga texnologiyalardan ma'qul va samaralilarini, tanlab, o'z o'rnida qo'llashlarini va ta'lim sifat samaradoqligi yo'lida o'z bilim, tajriba, mahoratlarini uzluksiz ravishda takomillashtirib berish vazifasini qo'yadi.

Tajriba sinov ishlari natijalari va ularning statistik tahlili.

Muayyan ilmiy tadqiqot doirasida amalga oshirilayotgan tajriba-sinov ishlarining puxta ishlab chiqilgan dastur asosida olib borilishi, bu boradagi samarali deb hisoblangan ish shakli, usullarining ilmiy jihatdan asoslanishini kafolatlaydi.

O'rta maktab musiqa madaniyati fani bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosini tadqiq etish bo'yicha tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun maxsus ishchi dastur ishlab chiqdik. Unda dars o'tish bo'yicha mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni fan sirlarini puxta egallash, asarlarni mustaqil organish, soz partiyalarini yod olish rejasini tuzib chiqish, e'tiborga olindi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida tajriba guruhlaridagi o'quvchilarning bilim va malakalaridagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlash, qiyosiy organish maqsadida nazora guruhleri, tajriba sinov ishlarining bosqichleri aniqlandi, shuningdek ularning obyektleri, statistic tahlilning mezonleri aniqlandi.

O'quvchilarni ijrochilik faoliyatiga tayyorlash samaradorligini ta'minlashga qaratilgan pedagogic jarayonni quyidagi metodlarga tayangan holda o'rganish lozim topildi:

- Pedagogik kuzatuv;

- Yangi metod va usullarni qo'llash;
- Suhbat, savol-javob;
- Anketa-so'rov;
- Bahs-munozara;
- Pedagogic tajribalarni umumlashtirish, qiyosiy tahlil qilish, xulosalash;
- Matematik statistika.

Tajriba-sinov ishlarini muvaffaqiyatli kechishiga erishishda obyektiv va subyektiv omillar nazarda tutildi va ular ma'lum darajada bu faoliyatning samaradorlik kasb etishiga olib keldi:

1. Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarda ko'nikma va malakalarini shakllantirishning dastur talablariga mos kelishi va mustaqil pedagogic faoliyatga tayyorgarlik holati;
2. O'quvchilarning ijro faoliyatda malakalarini to'liq namoyon etishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorgarligi;
3. Egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llay olishi;
4. O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolliklari, ularning o'z ustida ishlash ko'nikmalariga egaligi;
5. Mashg'ulotlar jarayonida cholg'uda ansambl bilan ishlash malakalarini tizimli, uzluksiz va izchil yo'lga qo'yilishi;

Obyektiv omillar:

1. Pedagogic ta'lim tizimida ta'lim jarayonida o'quvchilarni musiqiy faoliyatiga tayyorlash uchun zamon talablari darajasida shart-sharoitlarning mavjudligi (o'quv manbalar, texnik, ko'rgazmali vositalardan foydalanish holati);

2. Mashg'ulotlarning o'tkazilish shakli, pedagogic-texnologik asoslarini ishlab chiqilganligi;
3. O'quvchilarning musiqiy-nazariy savodxonligi va ularni o'zaro tenglik darajasi (o'quvchilarni musiqiy tayyorgarliklari o'rtasidagi tafovut).
4. Predmetlararo aloqadorlik va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlari;

Tadqiqot muammosi doirasida tajriba-sinov ishlari asosan uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Tashkiliy-tayyorgarlik bosqichi. Bunda tajriba-sinov ishlari olib boriladigan Xalq ta'lim muassasasi, guruhlar, tajriba sinov muddati, mashg'ulotlar rejalari aniqlandi.
2. Asosiy-shakllantiruvchi bosqich. Bu jarayonda o'quvchilar bilan ishlab chiqilgan dastur asosida mashg'ulotlar olib borish, samarali deb hisoblangan ish shakl-usullarini sinovdan o'tkazish ko'zda tutildi.
3. Tajriba-sinov ishlarini yakuniy bosqichi, natijalarni umumlashtirish, tahlil qilish va matematik-statistik uslubida aniqlash bosqichi.

Tajriba-sinov ishlari Samarqand shahridagi 64 o'rta maktab musiqa madaniyati darslarida olib borildi. Ta'lim yo'nalishlarida darslar "guruhchalar" tarzida olib boriladi, ya'ni 5ta talaba bir "guruhcha"ni tashkil etadi va bir sinfda 20 ta o'quvchi ishtirokida tashkil etiladi. Shu munosabat bilan biz 4 guruhni tajriba guruhi sifatida, 4 ta guruhni nazorat guruhi sifatida tanladik. Bunda tajriba guruhida 20 ta nazorat guruhidagi o'quvchi tajriba-sinov ishlariga jalb etildi.

Biz tadqiqotimiz samaradorligini aniqlash imkonini beruvchi uslub sifatida tajriba boshida nazariy va amaliy tayyorgarliklarini aniqlab olishga jazm qildik.

- 80-100 ballgacha ko'rsatgichlar "yuqori" daraja bilan;

- 60-80 ball natijalar “o’rta” daraja bilan;

- 40-60 ballgacha natija ko’rsatgichlar “past” daraja bilan va 40 dan past ko’rsatgichlar “qoniqarsiz” daraja bilan baholandi. Tajriba-sinov ishimizning boshida o’quvchilarning dirijorlik bo’yicha malakaviy tayyorgarlik darajalari quyidagicha ko’rinishda bo’ldi, Jadval – 1.

Jadval - 1.

Tajriba boshida

№	Gurular	O’quvchilar soni	Daraja ko’rsatgichlari							
			Yuqori		Yaxshi		O’rta		Qoniqarsiz	
			Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
1.	Tajriba $n_1=5$ 6 - sinf	10	2	20%	3	30%	3	30%	2	20%
2.	Nazorat $n_3=10$ 6 - sinf	10	2	20%	2	20%	4	40%	2	20%
3.	Tajriba $n_1=5$ 6 - sinf	10	3	30%	3	30%	2	20%	2	20%
4.	Nazorat $n_4=10$ 6 - sinf	10	2	20%	3	30%	4	40%	1	10%
5.	Jami:	40	9	22.5	11	27.5	13	32.5	7	17.5

2. O’quvchilarning musiqa madaniyati fani bo’yicha aniqlangan bilim, ko’nikma va malakalari, ular bilimiga qo’yilgan talablarga ko’ra ancha past ekanligi, bu esa bugungi kunda darslarni guruh holida o’tilayotganligining ham ancha jiddiy salbiy tasir ko’rsatayotganligini bildirar edi.

Shundan so’ng bizlar tajriba-sinov ishlarining asosiy bosqichi, ya’ni shakllantiruvchi bosqichi bo’yicha dasturda ko’zda tutilgan tarzda amaliy-tajribaviy ishlarimizga kirishdik. Bu jarayonda tadqiqotimizning oldingi bobida bayon etilgan ish shakl va usullari, vositalarini qo’llagan holda o’quvchilar bilan tajriba guruhlarida mashg’ulotlar olib borildi. Mashg’ulotlarda interfaol usullardan samarali foydalandik, mashg’ulotlar so’ngida yutuq va kamchiliklarni muhokama

qilish, kamchilik va xatoliklarni bartaraf etish ustida ishlash, mustaqil topshiriqlar berish ishlari muntazamlilik kasb etishiga erishdik.

O'quvchilar bilan o'tkazilgan ana shunday mashg'ulotlardan keyin ularda dirijorlik kasbiy layoqatiga oid tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ikki yo'nalishini ko'zda tutgan va ularga amal qilgan holda olib borishga kirishdik.

1.O'quvchilarning musiqiy-nazariy tayyorgarligi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarni tanlangan asarlarni nazariy tahlil qilishlari, nota o'qish malakalari, musiqiy asar janri, xarakteri, lad-tonalligi, tempi, o'lchovi, dinamik belgilarni bilib, tushunib, aniq nazariy qoidalarini anglab olishlariga qaratildi.

2.Musiqa sozlarida bevosita yakka tartibda va jamoa shaklida ijro etishga o'rgatish. Bundan tashqari navbat bilan tajriba guruhidagi o'quvchilarni mashg'ulotlariga jalb qilib ularni ijro malakalarini takomillashtirib va mustahkamlab borishni yo'lga qo'ydik.

3.Pedagogik tajriba uchun maxsus tayyorlangan metodikani amaliyotda sinash uchun o'tkazilgan amaliy ishlar natijasida o'quvchilar tomonidan kuylar (jamoaviy ijro uchun mo'ljallangan turli janr, xarakter, o'lchov, murakkablikdagi) ko'nikma va malakalarida sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganligi aniqlandi. Tajriba ishlarining so'nggi bosqichida xuddi yuqoridagidek o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash bo'yicha sinov o'tkazildi. Uning natijalari quyidagi jadvalda o'z ifodasini topdi.

Tajriba oxirida Talabalarni dirijorlik fani bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllanganlik darajasini dinamikasini ko'rsatuvchi ifodalar.

2 – jadval

№	Gurular	Talabalar soni	Daraja ko'rsatgichlari							
			Yuqori		Yaxshi		O'rta		Qoniqarsiz	
			Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
1.	Tajriba n ₁ =5 6 - sinf	10	4	40%	4	40%	2	20%	-	-

2.	Nazorat $n_3=10$ 6 - sinf	10	3	30%	3	30%	3	30%	1	2.5%
3.	Tajriba $n_1=5$ 6 - sinf	10	5	50%	4	40%	1	10%	-	-
4.	Nazorat $n_4=10$ 6 - sinf	10	3	30%	4	40%	2	20%	1	2.5%
5.	Jami:	40	15	37.5	15	37.5	8	20	2	5

Tajriba boshida va oxiridagi tajriba va nazorat guruhlaridagi umumiy ko'rsatkichlar jadval ko'rinishida quyidagicha bo'ldi. 3 – jadval.

Ko'rsatkich	Yuqori		Yaxshi		O'rta		Qoniqarsiz	
Ballar	80-100		61-80		41-60		40 dan past	
Tajriba	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox
1-2	5	9	6	8	5	3	4	-
Nazorat	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox	Taj b	Taj ox
1-2	4	6	5	7	8	5	3	2

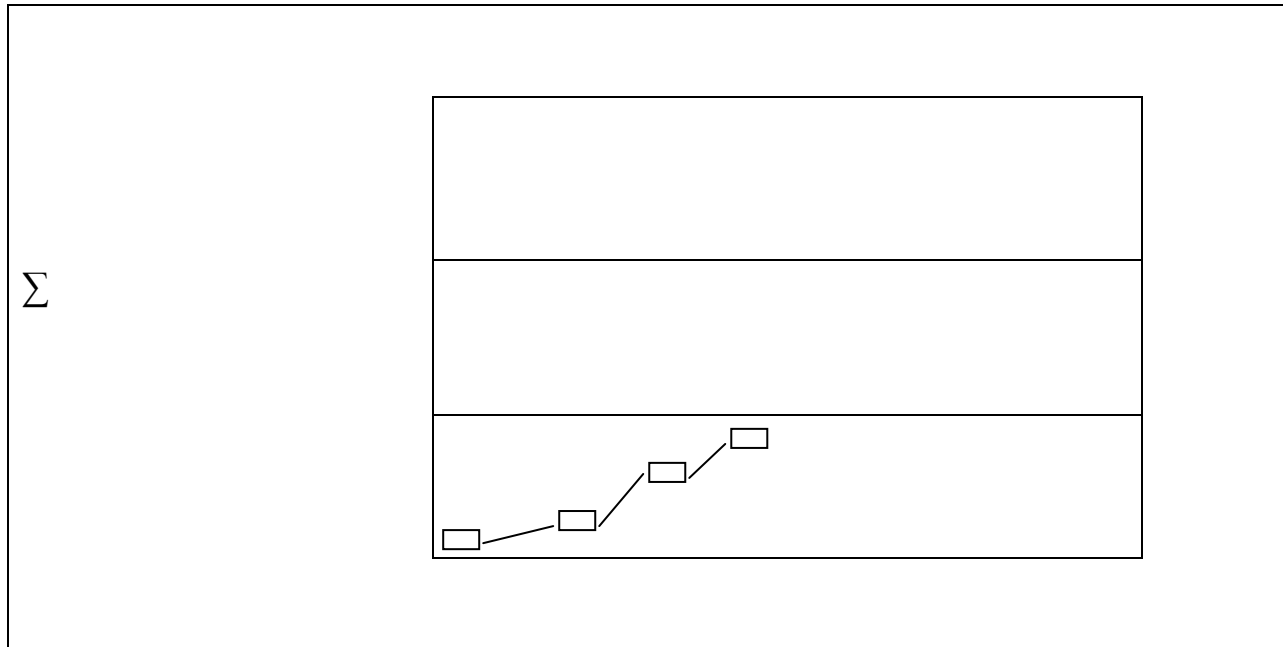
Jadvaldan ko'rinadiki tajriba va nazorat guruhlariga jalb etilgan alabalarni tajriba boshi va oxiridagi ko'rsatkichlarida nazorat guruhiga nisbatan tajriba guruhi ko'rsatkichlari ancha yuqoriga tomon o'zgarish, o'sish bo'lganligi korinadi. Tajriba boshida yuqori ko'rsatkich 5 tani tashkil etgan bo'lsa tajriba oxirida 9 taga yetgan, “yaxshi” ko'rsatkichda ham “6”dan “8” taga o'sish bo'lgan, “o'rta” ko'rsatkich “5”tadan “3” taga tushgan va qoniqarsiz korsiakich kuzatilmagan. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar unchalik sezilarli bo'lmagan.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida 40 ta o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi ro'y bergan o'zgarishlar tahlil etilib, matematik-statistika metodi orqali tasodifiy tanlangan ikkita guruh (20 talaba) o'quvchilarining dirijorlik malakalarini shakllanganlik darajasi aniqlandi. Buni biz quyidagi statistik metod orqali aniqladik. Ya'ni yuqoridagi 3 – jadvalga asoslangan holda 4-jadvalni to'ldiramiz. (Bunda ko'rsatkichlarni “yuqori-5”, “yaxshi-4”, “o'rta-3”, “qoniqarsiz-2” deb olamiz).

4 – jadval.

Tajriba guruhi					Nazorat guruhi				
X ₁	2	3	4	5		2	3	4	5
W ₁ n ₁₋₂ =20	-	3	8	9	N ₃₋₄ =20	2	5	7	6

Yuqoridagi jadvalga mos keluvchi poligonlarni chizamiz:

Poligonda qayd etilgan chiziqlardan anglanadiki, tajriba va nazorat guruhlari uchun tanlanma model qiymatlari mos ravishda $M_T=9$ va $M_H=6$, ya'ni, ular orasidagi farq yetarli darajada bo'lib, $M_T > M_H$ ekan. Bu esa, o'z navbatida, bu tanlanmalar uchun mos o'rta qiymatlar ham "x-y" shartlarni qanoatlantirishini oldindan ko'rsatadi.

Ularni quyidagi formula asosida hisoblaymiz:

$$x = \frac{1}{n_1} \sum_{i=1}^{11} n_1 x_i = \frac{2 + 3 * 3 + 8 * 4 + 9 * 5}{20} = \frac{88}{20} \approx 4.40$$

$$x = \frac{1}{n_1} \sum_{i=1}^{11} n_1 x_i = \frac{2 * 2 + 5 * 3 + 7 * 4 + 6 * 5}{20} = \frac{77}{20} \approx 3.85$$

Demak, tajriba guruhida kasbiy tayyorgarlik darajasi nazorat guruhidagidan katta ekan: $X > Y$. Bundan ma'lumki, tajriba guruhidagi o'zlashtirish yuqori ekan. Bu biz olib borgan tadqiqot ishlarimiz, ishlab chiqqan metodikamizning samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi.

Umumiy xulosalar

“Ta’lim to’g’risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ta’lim sohasida amalga oshiriladigan ishlarning maqsadi, vazifalari va yo’nalishlarini belgilab berdi. Bu vazifalarni amalga oshirish, avvalo tayyorlanayotgan pedagog kadrlarning bilimi va kasb mahoratining qay darajadiligiga ko’p jihatdan bog’liq. O’qituvchi zimmasiga yuklatilgan vazifalarni nechog’lik aql, bilim va kasb mahorati bilan bajarishi jamiyat kelajagini ta’minlovchi muhim omildir.

Bu o’rinda ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarida, shu jumladan oliy pedagogik ta’limda har bir fan o’qitilishida uning neg muhim imkoniyatlaridan to’liq foydalanish, ta’limni uzviylik va uzluksizlik asosida yo’lga qo’yish juda muhimdir.

Pedagogika tarixi va naziyasida o’z ifodasini topgan ma’naviy tushunchalar, tamoyillar va ulardan foydalanishda qulay pedagogik va psixologik muhit yarata oladigan metod va vositalar ta’lim sifat va samaradorligini oshiruvchi omillar bo’lib xizmat qiladi.

Tadqiqotni olib borish jarayonida shu narsalar ma’lum bo’ldiki, musiqiy ta’lim yo’nalishida mutaxassislik fanlarini o’qitishda o’ziga xos pedagogik yondashuvlar nihoyatda muhim sanaladi:

- Fanni o’qitishning shakli, o’ziga xosligi, bo’lg’usi o’qituvchining kasbiy faoliyatida tutadigan o’rni va ahamiyati;
- Fanni o’qitishning metodologik asoslari va metodik tizimining yaratilganligi;
- O’quv-uslubiy ta’minotning kerakli darajada mavjudligi;
- Pedagogik shart-sharoitlarning yaratilganligi;
- Ta’limga texnologik yondashuvning ma’lum meyorlar asosida tizimlashtirilganligi;

- Talim oluvchilarning musiqiy bilim, tushuncha, qiziqish, qobiliyat va iqtidorlari bo'yicha ma'lum zaxiralarga egaligi;

Demak, milliy musiqiy ta'lim asosida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash ta'limning asosiy shakllantiruvchi bosqichlaridagi o'qitish ishlarining mazmun va mohiyatini belgilaydi.

Ilmiy tadqiqot so'ngida quyidagi xulosalarga kelindi:

Pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi "musiqiy ta'lim" ixtisosligida "dirijorlik" fani, "vokal ijrochiligi", "Asosiy cholg'u asbobi" kabi fanlar o'zining tuzilishi, tashkiliy xususiyatlari va musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatidagi tutadigan o'rni bilan ajralib turadi.

Musiqa darslarini olib borishda o'qituvchi musiqa san'atining bir necha fanlaridan olingan bilimlarni bir dars davomida qo'llashiga to'g'ri keladi. darsning asosiy faoliyati hisoblanmish jamoa bolib qo'shiq kuylash esa dirijor boshqaruvi bilangina amalga oshiriladi. Bu esa bo'lajak musiqa o'qituvchilarini dirijorlik bo'yicha ham kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini o'ziga xos metodik tizim asosida yo'lga qo'yilishini taqozo etadi. Shu bois tadqiqotimizni bajarish natijasida quyidagi sihlar amalga oshirildi:

1. Tadqiqot mazmunida "musiqiy ta'lim" ixtisosligi bo'yicha umumtalim maktablari musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda "musiqa madaniyati " fani sinfida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilindi, bugungi kunda uni zamon talablari asosida tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari o'rganildi.

2. Musiqa mashg'ulotlarini tashkiliy-uslubiy asoslarini to'g'ri yo'lga qo'yish, ta'lim-tarbiya ishlarini pedagogikaning umudidaktik prinsiplariga tayangan holda, fanni o'qitishning o'ziga xos spetsifik xususiyatlariga ko'ra tashkil etish;

3. O'qitish jarayonini har bir bosqish kesimida oddiydan murakkabga tamoyili va o'quvchilarni individual qobiliyat va musiqiy tayyorgarliklarini hisobga olgan holda olib borish;

4. Ilmiy tadqiqot ishimizda o'rta maktab musiqa madaniyati sinfida olib boriladigan mashg'ulorlarda o'quvchilarni musiqiy-nazariy savodxonligini muttasil oshirib borish, fanlararo bog'liqlikdan unumli va o'rinli foydalanish dars samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishi asoslanadi;

5. Oliy pedagogik ta'lim tizimidagi "Musiqiy ta'lim" ixtisosligida o'quv rejasidagi ilgari «guruhli» va "yakka tartib holida" o'qib kelingan "Asosiy va qo'shimcha cholg'u asbobi" fanlarini guruh holida o'qilayotganligi munosabati bilan ushbu fanlarni o'qitishning shunga mos o'quv dasturi, Davlat Ta'lim Standarti va darsliklar mazmunini yangi vaziyatga moslashgan variantlarini yaratish kerakligi ilmiy dalillar asosida ko'rsatib berildi.

6. Ilmiy tadqiqot ishida 6 – 7 – sinflarida o'quvchilarini maktab faoliyatiga tayyorlash tizimini takomillashtirish, shu jarayonda o'quvchilarda kasbiy malaka, bilim va amaliy ko'nikma va tajribalar hosil qilishlariga erishishlari va bu o'rinda o'qituvchi-pedagog oldiga qo'yiladigan talablar mohiyati ochib berildi.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagicha tavsifiya qilamiz:

7. O'rta maktab musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarga mavjud "musiqiy ta'lim" jarayoni bo'yicha "musiqa madaniyati" fanini o'qitilishini yangicha shaklda o'lchaganligi munosabati bilan uni shu shaklga mos, uning samarali kechishiga xizmat qiladigan metodik tizimi, tashkiliy-uslubiy mexanizmini yaratish;

8. «Musiqiya madaniyati» fanining 6-7 sinflarida tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarini maktab musiqa madaniyati darslarini olib borilishi xususiyatlarini hisobga olgan holda yo'lga qo'yish;

9. Musiqa madaniyati kursi bo'yicha musiqa o'qituvchilarini tayyorlash va ularning hozirgi kunda faoliyat ko'rsatayotganlarining malakasini oshirish va bu jarayonni samarali kechishi bo'yicha nazariy hamda amaliy tavsiyalar berish maqsadida "maxsus kurs" va "tanlov fanlarini yo'lga qo'yish";

10. O'rta maktab musiqa madaniyati darslarida pedagogik mahorat orqali o'quvchilarni musiqa ilmiga tayyorlash, ya'ni cholg'u ijrochiligi, asosiy va qo'shimcha cholg'u asboblari kurslari bo'yicha) fanini o'qitilishi borasidagi erishilayotgan yutuqlar, mavjud holat, shuningdek toplangan pedagogik tajribalarni ommalashtirilishini ta'minlash;

11. Uzluksiz ta'lim tizimida "musiqiy ta'lim" ning o'ziga xos o'qitish xususiyatlarini hisobga olgan holda "musiqiy ta'lim" fanini o'qitishni samaradorligini ta'minlashga qaratilgan amaliy tajribalar yuqorida sanab o'tilganlar bilan mohiyatan bog'lanadi va izohlanadi.

XULOSA

Markaziy Osiyo pedagog olimlarining milliy musiqa cholg'ulari, xalq ustolari, cholg'u ijrochiligi haqida qisqacha fikrlar yuritildi. Cholg'ushunoslik deganda biz milliy musiqa cholg'ulariga tegishli amaliy va nazariy musiqiy bilimlar majmuasini tushunamiz.

Bu tushunchalar musiqa dunyosida faoliyat ko'rsatayotgan ko'pgina olimlar tomonidan kichik-kichik ilmiy maqolalar, maxsus ilmiy risolalar, kitoblar va boshqa izlanishlar vositasida yoritib berilishga harakat qilmoqdalar. Ma'lumki ilm fanning barcha sohalaridagi ko'pgina atamalar arab va fors tillarida. Jumladan musiqa dunyosidagi ko'pgina atamalar. Shu bois ilmu-fan sohasida manbashunos, o'lkashunos, navoiyshunos, folklorshunos, tilshunos shu bilan birga musiqa ijrochiligida musiqashunos, cholg'ushunoslik atamalari ham qo'llanilmoqda.

Cholg'ushunoslik atamasi ya'ni musiqa cholg'ushunosligi ma'nosini anglatadi. Yuqoridagi atamalarga «shunos» yoki «shinos» so'zlari fors tilida shu sohalariga tegishli ma'lumotlarni yuqori darajada o'zlashtirgan yoki shu sohaga tegishli ma'lumotlar bilan mukammal ravishda tanishib chiqish ma'nolarini anglatadi. Shu bois har bir soha mutaxassislari, shu sohaga tegishli ma'lumotlar bilan chuqur tanishish maqsadida uzoq yillar davomida amaliy va nazariy izlanishlar olib boradilar.

O'zbekistonda cholg'ushunoslik masalalarida dastlab Avgust Eyxgorn, 1920 yillarda V.A.Belyayev, Abdurauf Fitrat, 1937 yillarda Xalq ustasi Usto Usmon Zufarov tomonidan musiqa cholg'ularini yangi namunalari tayyorlangan. 1960 yillarda A.I.Petrosyans, T.S.Vizgo keyingi yillarda San'atshunoslik fanlari doktori, professor Fayzulloh Karomatli (O'zbekiston), Nizom Nurjonov (Tojikiston) bilan hamkorlikda cholg'ushunoslik xususida ko'pgina ma'lumotlar to'planib, nashr ettirilgan.

Cholg'ushunoslik masalasida fikr yuritilganda O'zbekiston hududida mavjud har bir musiqa cholg'usini yaratilish tarixi, tayyorlash jarayonlari, undagi mavjud

bo‘linmalarning atamalari, jarangdor yoqimli, xushsado musiqa cholg‘ularni tayyorlash qoidalari, musiqaning cholg‘u ijrochiligi sohasida faoliyat ko‘rsatgan buyuk mutrib sozandalarni ijodi va ijrochilik maktablari, ularning ijro jarayonida qo‘llagan milliy musiqiy ijro bezaklari, o‘zbek milliy musiqa cholg‘ularini O‘zbekiston, Markaziy Osiyo, Umumjahon musiqa ijrochiligidagi o‘rni va boshqa milliy musiqa cholg‘ulari umuman cholg‘u ijrochiligiga oid ma’lumotlari muntazam ravishda ilmiy asosda yoritib berilishi bu ma’lumotlardan nafaqat musiqa dunyosida faoliyat ko‘rsatayotgan ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchi mutaxassislar balki barcha O‘zbekistonda yashab ijod etayotgan fuqarolar xabardor bo‘lishlari maqsadga muvofiqdir.

Albatta O‘zbekistonda hozirgi kunda musiqa ilmini rivojiga jumladan «Cholg‘ushunoslik» masalalariga ham e’tibor berilib, barcha Markaziy Osiyo jumladan, Oliy va o‘rta musiqiy ta’lim dargohlarida musiqa cholg‘ulari hamda cholg‘ushunoslik masalalari o‘rganilmoqda.

Umuman cholg‘ushunoslik masalalari hali juda ko‘p ilmiy va amaliy izlanishlar olib borilishini taqozo etadi. Bu bajarilgan ish cholg‘ushunoslik borasida bajarilgan kichik bir ilmiy izlanish sifatida musiqa dunyosida faoliyat ko‘rsatayotgan hamkasblarimiz e’tiboriga havola etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. I.A.Karimov. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T.: O'zbekiston. 1996.
2. I.A.Karimov. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: O'zbekiston. 1999.
3. I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. T.: O'zbekiston. 2000.
4. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma'naviyat. 2008.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston mustaqillik ostonasida. T.: 'zbekiston. 2011.
6. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. T.: -Ma’rifat. 1997.
7. O'zbekiston Davlat Standarti. Oliy Ta’lim. Bakalavrlar tayyorgarlik darajasi va zaruriy bilimlar mazmuniga qo'yiladigan talablar. T.: Ova O'MTV , 2008.
8. Umumiy o'rta ta'limning DTS va o'quv dasturi. T.; “Ta’lim taraqqiyoti”, 6-7 sonlar, 1999.
9. Dirijorlik. Fan dasturi. T.; OvaO'MTV, 2008.
10. Dirijorlik. O'quv-uslubiy majmua. SamDU, 2011.
11. Ro'ziyev Sh. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1987.
12. N.Sharafiyeva. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1988.
13. Kushayev A. Estetik tarbiya asoslari. T.; O'qituvchi.1987.
14. G.Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU. 2000.
15. D.Soipova. Musiqiy va musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.; 2005.
16. Asafyev.B.V. O xorovom iskusstve. M.; Muzika. 1980.

17. Aidriyeva. A.M. Metodika prepodovaniya xorovogo dirijorovaniya. M.; Proyevedeniya. 1989.
18. Anisimov.A.Sh. Dirijor – xormeystr. M.; Muzika. 1996.
19. Olxov.K.A. Voprosi teorii dirijorskoy texniki i obucheniya xorovix dirijorov. M.; Proyevedeniya.1988.
20. Sokolov.V.G. Rabota s xorom,-M.; Proyevedeniya, 1993.
21. E.Eshmatov. Dirijorlik. T.; Ijod dunyosi. 2008.
22. Azimov.K. O'zbekiston dirijorlari. T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2001.
23. Ginzburg.L. Dirijorskoye isskustvo. M.; Muzika. 1985.
24. Qudratov.I. Talabalar va bolalar ashula – xor jamoalarini tashkil qilishva ishlash metodikasi. T.; Fan va texnologiyalar nashriyoti.2006.
25. D.Radjabova. Fortepiano mashg'ulotlari. T.; Oqituvchi. 1997.
26. Havaskorlik o'zbek xalq cholg'u asboblari orkestrlarini tuzish va ishlash metodikasi. T.; RXIM. 1993.
27. P.Xalabuzar i dr. Metodiki muzikalnogo vospitaniya. M.; Proyevedeniya 1990.
28. N.Qoziyev. Xor dirijorligi xrestomatiyasi. 1-kitob.T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 1975.
29. N.Qoziyev. Xor dirijorligi xrestomatiyasi. 2-kitob. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 1976.
30. N.Qoziyev. Xor dirijorligi xrestomatiyasi. 3-kitob. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 1977.

31. H.Nurmatov, N.Normo'minov. Musiqa alifbosi. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2011.
32. H.Nurmatov, N.Normo'minov. Musiqa. 2-sinf. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2010.
33. H.Nurmatov, N.Normo'minov. Musiqa. 3-sinf. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2008.
34. O.Ibrohimov. Musiqa. 4-sinf uchun darslik. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2008.
35. A.Mansurov, D.Karimova. Musiqa. 5-sinf uchun darslik. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2007.
36. Q.Mansurov, S.Begmatov. Musiqa 6-sinf uchun darslik. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2009.
37. O.Ibrohimov, Sh.Sadirov. Musiqa. 7-sinf uchun darslik. T.; G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2010.

A.Navoiy nomli SamDU 5A111101-musiqiy ta'lim magistratura mutaxassisligi bitiruvchi Radjabov Azamatning «Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni» mavzusidagi magistrlik dissertasiyasiga ilmiy rahbar

X U L O S A S I

Umum ta'lim o'rta maktab musiqa madaniyati darslarida pedagogik fikr faoliyatida «musiqiy ta'lim» ixtisosligi bo'yicha o'quvchilarni maktab faoliyatiga tayyorlashda o'quv rejasidagi «Musiqa madaniyati» fanlari tarkibida «Cholg'u sozlari» fani alohida o'rin tutadi.

Radjabov Azamat tomonidan bajarilgan mazkur tadqiqot ishida oliy pedagogika ta'lim jarayonida «Musiqa madaniyati» fanini o'qitishda o'quvchilarni maktab musiqa ta'limiga tayyorlash fan dasturining asosiy mazmun va mohiyatida ishlab chiqqan holda maktab o'quvchilarining musiqiy sozlar ijrosini boshqarish uchun zarur bo'lgan eng muhim qonun-qoidalari yoritib berilgan.

Ishning asosnomasida mavzu muammosining o'ziga xos dolzarbligi jihatlari ishonchli dalillar bilan asoslangan, muammoning o'rganilganligi va ta'lim jarayonidagi bugungi holati va uni zamonaviy talablar asosiy tashkil etish ilmiy nuqtai nazardan talqin etilgan.

Dissertasiyaning birinchi bobbi **«Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi»** deb nomlanib, uning mazmunida asosiy e'tibor maktab musiqa darslarini olib borishda «Musiqa madaniyati» fani bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarning o'rni va ahamiyati, musiqa o'qituvchisining ko'p qirrali faoliyatida musiqiy ta'lim bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablarga qaratilgan .

Ishning ikkinchi bobi **«Musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari»** bobida esa tanlangan mavzu muammosining maqsad va vazifalarini amalga oshirish bo'yicha olib borilgan amaliy faoliyati mazmuni, qo'llanilgan ish usul va shakllari va ularning ta'lim sifat va samaradorligini oshirishdagi natijalari o'z ifodasini topgan.

Ishning uchinchi bobi «**Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiq etishning pedagogik shart-sharoitlari**» deb nomlangan uchinchi bobida esa asosan ishning amaliyot bilan bog'liq natijalari tahlil qilingan va matematik statistika orqali uning samaradorligi isbotlangan.

Ishni bajarilishida «Musiqa madaniyati» fanini o'qitishda to'plangan va amaliyotda qo'llanilib kelinayotgan tajribalar va nazariy ma'lumotlar muallif tomonidan yetarli darajada o'rganilgan. Ularni yanada takomillashtirish, yanada ish usul va shakllaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib berilgan va shu bilan birga eng muhim ish nihoyasida ilmiy-amaliy ahamiyatga moil xulosalar chiqarilgan va zarur tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Ishda ayrim juz'iy xatoliklarga ham yo'l qo'yilgan bo'lsa-da, u mustaqil izlanish natijasi va tugallangan tadqiqot sifatida e'tiborga loyiqdir.

Radjabov Azamat tomonidan bajarilgan «**Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni**» mavzusidagi dissertasiya ishi oliy ta'lim vazirligining magistrlik dissertasiyalarini bajarishga qo'yilgan talablarga javob beradi.

Shu bois uni himoyaga tavsiya etishni lozim deb bilaman.

Ilmiy rahbar:

dots. I. Qudratov

**A.Navoiy nomli SamDU 5A111101-musiqiy ta'lim magistratura mutaxassisligi
bitiruvchisi Radjabov Azamatning «Markaziy osiyo pedagogik fikr
taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni» mavzusidagi
magistrlik dissertasiyasiga**

T A Q R I Z

Mustaqil O'zbekistonning ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlar negizida to'laligicha zamonaviy va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadi yotadi. Zero, yurtimiz jahon ta'lim talablariga tenglashayotgan bir sharoitda zamonaviy teran fikrlaydigan, intellektual salohiyati yuqori mutaxassis pedagoglarni tayyorlash oliy ta'lim tizimida bosh maqsad hisoblanadi.

Shu jihatdan Radjabov Azamat tomonidan bajarilgan **«Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni»** mavzusidagi dissertasiya ishi musiqa pedagogikasida dolzarb muammoni tadqiq etishga qaratilganligi bilan diqqatga molikdir.

Ma'lumki, umumta'lim maktablarida «musiqa madaniyati» darslarida cholg'u sozlarda ijrochilik faoliyati ham darsda asosiy o'rin tutadi. Ushbu faoliyatda olib boriladigan o'quv ishlari o'quvchilarni ansambl, yakkaxon bo'lib kuylashda va cholg'ularda ijro etishning qonun- qoidalarini tushinib olishga o'rgatishini ham talab etadi. Cholg'u ijrosi muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillardan biri ham o'qituvchining musiqa madaniyati darslari bo'yicha talab darajasida bilim va malakalariga egaligi bilan belgilanadi. Mazkur ish mazmunida oliy ta'lim tizimida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini maktab ta'limi bo'yicha musiqa mashg'ulotlari faoliyatiga tayyorlashning didaktik asoslari yoritib berilgan.

Ishning kirish qismida mavzuning musiqa pedagogikasida dolzarblik kasb etishi, maqsadi, vazifalari, ilmiy-amaliy ahamiyati dalilangan.

Ishning birinchi bobbi **Markaziy Osiyoda musiqa ilmi va musiqa sozlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi»** deb nomlanib, unda muammoning nazariy jihatdan o'rganilganligi, musiqa

mashg'ulotlarining tashkiliy tuzilish xususiyatlari, musiqiy ta'lim sinflarida olid boriladigan ta'limning maqsad va vazifalari ilmiy tahlil qilingan.

Ishning ikkinchi bobbi «**Musiqqa ilmi va musiqqa sozlari haqidagi bilim va tushunchalarni o'rganishning ilmiy-amaliy asoslari**» deb nomlanib o'zining amaliy ijrochilik bilan bog'liq jihatlarini ochib berishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Unda muallif qo'llagan amaliy ish usul va shakllari amaliy mashg'ulotlar bilan bog'lab ifoda etiladi.

Ishning uchinchi bobi «**Markaziy Osiyo musiqqa ilmi va musiqqa sozlari haqidagi bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning pedagogik shart-sharoitlari**» deb nomlangan uchinchi bobida esa asosan ishning amaliyotbilan bog'liq natijalari tahlil qilingan va matematik statistika orqali uning samaradorligi isbotlangan.

Chiqarilgan xulosalar va ishlab chiqilgan tavsiyalar ilmiylik xarakterga ega. Shu bilan birga ishda ayrim kamchiliklar ham mavjud. Bizningcha 2 bobning 2-bandida «Markaziy Osiyo musiqqa ilmi va musiqqa sozlari haqidagi bilimlarni o'quvchilar musiqqa madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati» deb nomlangan bo'lib, unda qo'llangan ish usullari samaradorligini aniqlovchi mezonlari kengroq va batafsilroq yoritilganda ishning qiymati yanada yuqori bo'lar edi. Dissertasiya matnida grammatik va orfografik xatoliklarga xam yo'l qo'yilgan o'rinlar uchraydi.

Dissertasiya uni bajarish bo'yicha «nizom» talablariga javob beradi. Uning muallifini esa magistr darajasini olishga loyiq deb hisoblayman va ishni ochiq himoyaga tavsiya etishga munosib deb bilaman.

**Musiqqa o'qitish metodikasi
va xalq cholg'u asboblari
kafedrasi dotsenti:**

R.Hamroqulov

«Tasdiqlayman»

Magistratura boshlig'i

«_29_» Yanvar_____ 2011 – yil

Magistrlik dissertasiyasi ishi bo'yicha

5A 111101 – musiqa ta'limi

TOPSHIRIQ VARAQASI

1. Bajaruvchi: Radjabov Azamat.

2. Mavzu: «**Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqa ilmi va musiqa sozlarining tutgan o'rni**»

Dissertasiya mavzusi universitet ilmiy kengashining 2010_yil «_29_» Oktyabr_____dagi №_3__sonli qarori bilan tasdiqlangan.

3. Mavzuning dolzarbligi, nazariy va amaliy (ta'lim, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, ilmiy

texnik, mehnat muhofazasi, hayot xafsizligi va hokazolar) ahamiyati

Dissertasiya ishining dolzarbligi shundaki, barkamol avlodni dunyoqarashini shakllantirish hamda musiqiy mashg'ulotlarni yangi pedagogik texnologiyalar bilan boyitish to'g'risida fikrlar ishlab chiqilgan. O'sib kelayotgan talaba – yoshlarni bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilish, ularni sinfdan va maktabdan tashqari musiqiy mashg'ulotlar orqali ma'naviy – madaniy va axloqiy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan. O'quvchi yoshlarda musiqa mashg'ulotlari orqali ma'naviyatni shakllantirishning nazariy asoslarini va amaliy yo'l – yo'riqlarini ishlab chiqishdan iborat bo'ldi.

4. Dissertasiya ishini bajarish uchun tavsiya qilinadigan ilmiy o'quv – uslubiy va boshqa axborot manbalari (darslik, o'quv qo'llanmalari, ma'ruzalar matni, monografiya, ilmiy tadqiqot ishlari hamda ilmiy maqolalar va hokazolar)

1. Karimov I.A Ozod va Obod Vatan, erkin va farovon hayot – irovard maqsadimiz.-T., 2000 .
- 2...Karimov I.A Xalqimizning yo'li mustaqillik, ozodlik va tub islohatlar yo'lidir. T., 1996.
- 3..Karimov I.A «Milliy istiqloq mafkurasi – xalq e'tiqodini va buyuk kelajakka ishonchdir» Toshkent.; 2000
4. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». Toshkent.; «O'zbekiston» ,1995.
- 5.Azizxo'jayeva N. «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat» Toshkent ;, 2006.
- 6.Akbarov. I. " Musiqa lug'ati " Toshkent – « O'qituvchi », 1987.
- 7.Aliyev M. «Xalq sevgan san'at», Toshkent .; G'afur – G'ulom nomli «San'at» ,1993
- 8.Apraksina O.A. "Metodika muzikalnogo vospitaniya v shkole" Moskva., «Muzika»1980
9. Zunnunov S «Donishmandlar odob – axloq to'g'risida» Toshkent., «O'qituvchi», 1999
- 10.Yo'ldoshev J. G' «Ta'lim yanginalish yo'lida» Toshkent., «O'qituvchi», 2002
- 11.Karimova D. «Musiqiy pedagogik mahorat asoslari» Toshkent., DPU., 2008

5. Dissertasiya ishi bo'yicha ma'lumotlar olib borish manbalari va joylari (o'quv zali va o'quv xonasi, ilmiy kutubxona, laboratoriya, tashkilot, korxonalar, ilmiy yoki ta'lim muassasasi)

Samarqand davlat universiteti ilmiy kutubxonasi, o'quv zali, musiqa xonalari, Samarqand davlat San'at kolleji zallari, Samarqand shahar bastakorlar uyushmasi, Musiqa va San'at maktablari va hokazo

6. Dissertasiya ishini tayyorlash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar rejasi

№	Ishning mazmuni	Taxminiy hajmi (bet)	Ijro muddati	Izoh
1.	Vazifaniing qo'yilishi, mavzuning dolzarbligi, yechilishi yoki o'rganilishi lozim bo'lgan masalaning mohiyatini yoritib berish. (tanlangan mavzuni dolzarbligini asoslashi)	7 – 8 betlar	2010-yil Sentyabr, Oktyabr Dekabr	<i>Bajarildi</i>
2.	Ilmiy (yoki ilmiy-texnik, ilmiy ijodiy) izlanishlar olib borish, kasbiy muammolarni ko'ra olish va ularni yechishning umumiy usullari va yo'llarini o'rganish. .	40 – 50 betlar	2011-yil Yanvar, Fevral Mart.	<i>Bajarildi</i>
3.	Ilmiy-texnik, texnik-iqtisodiy va boshqa talablarni shakllantirish. Qo'yilgan masalani yechish uslublarini ko'rib chiqish va eng samaralisini aniqlash. O'quv va ilmiy-tadqiqot ishlari davrida olingan axborotlarni matn yoki tasvirlar (chizma, rasm, grafika)shakllarida namoyish qilish.	35 – 40 betlar	2011-yil Aprel, May, Iyun.	<i>Bajarildi</i>
4.	Olib borilgan tajribalar, tadqiqot ishlari natijalarining tahlil qilish va tartibga solish.(paragraf, bob, bo'lim yoki qismlar bo'yicha) Olingan natijalarning nazariy va amaliy ahamiyati bo'yicha xulosa berish hamda tadbqiq sohalari va usullariga oid takliflar tayyorlash.	10 – 15 betlar	2011-yil Sentyabr, Dekabr 2012-yil Yanvar Fevral	<i>Bajarildi</i>
5.	Dastlabki dissertasiya ishi himoyasi uchun dissertasiya matnini tayyorlar va zaruriy ko'rgazmali vositalarni (jadval, rasmlar, maket, vedio tasma, stend va va hokazo) talab darajasida tayyorlash.	5 – 7 betlar	2012-yil Mart, aprel	<i>Bajarildi</i>
6.	Dissertasiya ishiga ichki va tashqi taqriz, ilmiy rahbarning muoohaza va xulosasini olish hamda himoyaga chiqish uchun zaruriy hujjatlarni tayyorlash.	10 – 15 betlar	May	<i>Bajarildi</i>
7.	Dissertasiya ishi bo'yicha qo'shimcha maslahatchilar.		Iyun	<i>Bajarildi</i>

Ilmiy rahbar:

dots **I.Qudratov**

Kafedra mudiri:

katta o'qit . **E.K.Djalilov.**

«25» may 2012 yil

Samarqand davlat universiteti «Musiqqa o'qitish metodikasi va xalq cholg'u asboblari» kafedrasida majlisining № 10 - bayonnomasidan

KO'CHIRMA

Samarqand

Qatnashdilar: kafedra a'zolarining 14 nafari

2012 yil 25 - may.

Majlis raisi: **E.K. Djalilov**

Kotib: **kat. o'qit A . Odilov**

KUN TARTIBI

«Musiqqa o'qitish metodikasi va xalq cholg'u asboblari» kafedrasida 2011 – 2012 – o'quv yilida magistr yo'nalishi bo'yicha bajarilgan dissertatsiya ishlarining dastlabki himoyasi va ularni himoyaga tavsiya etish haqida

SO'ZGA CHIQQI : kafedra mudiri. E.K. Djalilov

ESHITILDI: 2011 – 2012 – o'quv yilida musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi magistri Radjabov Azamat **«Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqqa ilmi va musiqqa sozlarining tutgan o'rni»** mavzusida dissertatsiya ishi yozdi. Ilmiy rahbari dots I. Qudratov

Magistrant **Radjabov Azamat** mavzu bo'yicha yozgan ishini kafedraga taqdim etgan. Ish yuzasidan taqrizlar va ilmiy rahbarning ijobiy xulosalari ham bor. Shuning uchun so'zni **Radjabov Azamat**ga bersakda u o'zining magistrlik ishining mazmuni bilan tanishtirsa, marhamat.. **Radjabov Azamat** magistrlik ishining mazmun – mohiyati haqida gapirib, mavzuning dolzarbligi, o'rganish darajasi, ilmiy va amaliy ahamiyati, amalga oshirilgan ishlar haqida gapirib o'tdi. Shundan so'ng magistrantga professor A.Ergashev va dots.F.Obidovlar savollar berishdi: **Radjabov Azamat** berilgan savollarga javob berdi.

Radjabov Azamatning chiqishi va savol – javoblardan so'ng mazkur bitiruv malakaviy ishini Yak.DAK da himoyaga tavsiya etish haqida fikr – mulohazalar bildirildi.

Ushbu masala yuzasidan kafedra yig'ilishi

QAROR QILDI:

1. «Musiqqa o'qitish metodikasi va xalq cholg'u asboblari» kafedrasida Musiqiy ta'lim Musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi magistrant **Radjabov Azamat**ning **«Markaziy osiyo pedagogik fikr taraqqiyotida musiqqa ilmi va musiqqa sozlarining tutgan o'rni»** magistrlik ishi talabga javob beradi deb hisoblansin va dissertatsiya ishi Yak.DAKga himoyaga tavsiya etilsin.

2. **Radjabov Azamat** ning ushbu magistrlik ishiga musiqqa o'qitish metodikasi va xalq cholg'u asboblari kafedrasida dotsenti **R.B.Hamroqulov** taqrizchi deb belgilansin.

Majlis raisi:

kat. o'qit. E.K. Djalilov

Kotib:

kat. o'qit. A.I. Odilov